

NR 3 2001

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE

HALLAND

OCH

BLEKINGE

Ale

Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge
utges av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening och
Landsarkivet i Lund.

Redaktionskommitté

F.d. länsantikvarie Carin Bunte, Malmö
Universitetslektor Gert Jeppsson, Lund, redaktör
Stadsarkivarie Göran Larsson, Lund
Docent Sten Skansjö, Lund
Professor Anna Christina Ulfspärre, Lund

Innehåll

	Sid.
Cecilia Riving: Konsistorium och kämnärsrätt – en jämförande studie av rättstillämpning inom Lunds universitet och Lunds stad 1838–1842	1
Martin Dribe: Familjer och hushåll i 1800-talets Skåne – exempel från Skånes Demografiska Databas	22
<i>Aktuellt om arkivaliskt</i>	32

Konsistorium och kämnärsrätt

– en jämförande studie av rättstillämpning inom Lunds universitet och Lunds stad 1838–1842

Av Cecilia Riving

Fil. kand., Vildandsvägen 24, Lund

Den 17 januari 2000 lades C-uppsatsen »Konsistorium och kämnärsrätt – en jämförande studie av rättstillämpning inom Lunds universitet och Lunds stad 1838–1842» fram vid historiska institutionen i Lund. Uppsatsen beskrev och analyserade ett antal rättegångsprotokoll från Lunds universitets konsistorium och från Lunds stads kämnärsrätt i syfte att klargöra om det fanns skillnader mellan rättstillämpningen i de två domstolarna. Dessa skillnader kunde tänkas bestå i olikheter i det rättsliga förfarandet, olikheter i behandlingen av målen, olikheter i behandlingen av de åtalade, olikheter i domar och straff och i hur rätten motiverade sitt utslag. Avsikten var att undersöka om skilda sociala positioner kunde påverka den rättsliga behandlingen. Genom att jämföra rannsakingen av brott begångna av studenter med rannsakingen av brott som arbetarynglingar begått kunde undersökningen möjligen visa om människor behandlades olika beroende på vilken samhällsställning de befann sig i.

Artikeln, som är en förkortad version av uppsatsen, inleds med en kort bakgrundsbeskrivning av de rättsliga instanserna och den akademiska domsrätten. Därefter presenteras undersökningen och dess resultat.

De rättsliga instanserna

Den akademiska domsrätten var stadfäst i Lunds universitets stadgar (konstitutioner) från universitetets grundande 1666 fram till domsrättens avskaffande 1852. Under denna tid var alla studenter skyldiga att inställa sig inför akademiens domstol om så fordrades, liksom universitetets tjänstemän, deras familjer och tjänstefolk. Detta innebar att Lunds akademi utgjorde en helt självständig rättslig instans skild från stadens domstol.

Den högsta posten inom universitetet var kanslerämbetet, under vilket all dömande verksamhet lydde. Rektorn var akademiens huvudman och svarade för att disciplinen upprätthölls. Beslutsrätten i övrigt förfogade två konsistorier över. Denna beslutsrätt rörde de mest skilda typer av ärenden, såväl administrativa och juridiska som ekonomiska.¹ Aktuellt i det här sammanhanget är endast det större konsistoriet, konsistorium majus, där samtliga ordinarie professorer satt. De

skulle rannsaka och döma farliga tvister som kunde uppkomma samt svårare brottmål och andra mål som översteg 45 daler.²

Kämnärsrätten var en underdomstol som infördes i Skåne efter försvenskningen av rättsväsendet. Den fanns i bruk mellan 1682 och 1849. Ledamöterna bestod av en rådman och två lekmän, så kallade kämnärer.³ Kämnärsrättens uppgift var att

i staden ransaka och döma alla tvister, så ock brottmål, ther the, efter Lag eller särskilda stadgar, til annan Rätt ej höra.⁴

Den akademiska jurisdiktionen

Den akademiska jurisdiktionen (domsrätten) har rötter långt tillbaka i historien. Redan de medeltida europeiska universiteten åtnjöt privilegiet av egen domsrätt. Jurisdiktionen var bara en del av alla de rättigheter som universiteten hade vid denna tid, då akademisk frihet och självständighet var betydelsefulla begrepp.⁵

Enligt Lunds universitets stadgar skulle akademiens jurisdiktion vara åtskild från staden Lunds jurisdiktion, och den skulle döma i brottmål och tvistemål. Svårare brottmål som ledde till dödsstraff eller stympning skulle underställas hovrättens prövning.⁶

Liksom i andra europeiska länder skapade universitetets friheter konflikter mellan stadsbor och studenter. Enligt Lunds akademis privilegier var studenter fria från »all stadens tunga, ålagor och besvär».⁷ Detta var en nagel i ögat på stadens borgare. För att ruljangsen i staden skulle löpa smärtfritt krävdes samarbete mellan stad och universitet. Detta var båda parter medvetna om. I vilken mån samarbetet fungerade skiftade från tid till tid. Vad gällde brandordning, gatuhållning och gatuunderhåll sköttes det i regel klanderfritt från båda håll. Disciplinfrågor utgjorde dock ett problem. Målsättningen var inledningsvis att universitetet och staden skulle ha gemensamt ansvar för patrullerande vakter på Lunds gator. Detta blev emellertid aldrig omsatt i praktiken, då det visade sig verkningslöst. Studenterna vägrade exempelvis att låta sig tilltalas av stadsvakten.⁸

Oroligheter mellan studenter och stadsbor var vanligt förekommande. Det hände att akademiens konsistorium uttryckte missnöje över att stadens domstol fällde för milda domar när en student var förfördelad part. År 1770 betonade universitetets rektor

nödvändigheten av bättre ordningshållande med gessällar och lärgossar, att de icke fritt stryka omkring på gatorna om kvällar och nätter samt genom sitt oljud och brukade otidigheter reta och bravera den studerande ungdomen.⁹

Den studerande ungdomen var å sin sida inte heller särskilt sedesam. Vanliga förseelser var att vistas på gator och krogar efter tillåten tid, oljud, oroligheter och slagsmål, fönsterkrossning och skjutande. De straff som tillämpades varierade beroende på brott och

tidsperiod. Under 1600- och 1700-talen var böter och fängelse i universitetets egen arrest vanliga straff liksom även varningar, indragna privilegier och förlust av stipendier. Förvisning från undervisningen (relegation) utdömdes vid grova förseelser. Vid uppenbara brott enligt strafflagen skulle studenten sättas i kronans fängelse eller avrättas.¹⁰

Under 1800-talet präglades akademien av liberala strömningar, vilket medförde att disciplinmålen minskade. Mer omfattande rättegångar förekom främst vid studentoroligheter med relegation som straff.¹¹

Den kritik som under 1800-talet drabbade den akademiska jurisdiktionen i Europa undgick inte heller Lund, där diskussionens vågor gick höga. Universitetets privilegier väckte anstöt och motståndet växte. 1842 tillsattes ett utskott som skulle granska konstitutionerna. Dess slutliga betänkande argumenterade för att domsrätten bara borde gälla rent disciplinära mål.¹²

De som propagerade för jurisdiktionens bevarande verkar främst ha gjort det för att värna om studenternas självständighet. Redan under frihetstiden ansågs det att universitetens domsrätt visserligen var tidsödande och besvärlig, men att den behövdes för den studerande ungdomens bästa. I annat fall »kunde man nämligen befara att rådhusrätten antingen gick fram med för stor stränghet eller också lämnade allt självsvåld onäp».¹³

Vissa ansåg inte att den akademiska domsrätten var till studenternas fördel. 1828 lämnades ett betänkande av den så kallade uppfostringskommittén där den förnekade att studenterna var privilegierade. Enligt kommittén var domsrätten

en makt att döma efter statens allmänna lagar, om och med tillägg av vissa särskilda föreskrifter, som av regeringen själv blivit stadgade med avseende på de egna förhållanden, i vilka de under denna jurisdiktion lydande personer befinna sig, och vilka särskilda föreskrifter (vad härvid noga bör märkas)

icke innebära ett upphävande eller en lindring av de straff, som den allmänna lagen stadgar för allehanda slags förbrytelser, utan blott utöver dessa straff ännu tillägga något ytterligare, disciplinariskt straff.¹⁴

Hilde de Ridder-Symoens menar dock att särskild domsrätt gjorde studenterna privilegierade:

...the academic authorities feared that the reputation of many leading families would be damaged if outsiders were to hear of the misdemeanours of their progeny during their student days. Both academic authorities and parents were convinced that, since, after settling down, these 'delinquents' would become responsible leaders of society, there was no point in compromising them for the sins of their youth.¹⁵

I dessa citat framträder två helt motsatta uppfattningar vad gäller studenternas rättsliga ställning. Enligt den ena meningen var studenterna utsatta för hårdare bestraffning, då de dömdes både utifrån lagen och utifrån universitetets konstitutioner. Enligt den andra meningen var de privilegierade, då de på grund av sin ställning dömdes mildare än andra medborgare.

Målen från Consistorium Majus

Oväsande vid stadshuset

Natten mellan den 15 och 16 februari 1840 förövades oväsande och andra därmed sammanhängande oordningar vid stadshuset i Lund. Rektor hänsköt målet till konsistoriet som tveksamt tog emot det. Den 4 mars hölls de första förhören.

Filosofie magister Åstring berättade att han i sällskap med bl.a. studeranden Lundstedt tillbringat kvällen på Krumlindes värdshus och att de sedan i sällskap gått till stadshuset. Vid ankomsten dit fann Åstring porten uppbruten och den blinde ynglingen Ohlin som blödande kom ner från trappan. Ohlin påstod sig ha blivit slagen av en man med käpp som höll sig gömd i trappan.

Studeranden Ljung uppgav att han också

hade varit hos Krumlinde och därefter begett sig till stadshuset där han och hans sällskap försökte sparka upp porten. Hållkarlen Nordström kom då ut och slog av Ljung hans mössa. Vid det handgemäng som uppstod mellan dem hade porten brutits upp, men vilka som gjort detta hade Ljung inte sett.

Ynglingen Ohlin sade sig också ha varit på Krumlindes värdshus, varefter han gått till stadshuset och in genom den redan uppbrutna porten. I trappan hade han fått ett slag över ryggen, och när han lite senare kom för att hämta sin kvarglömda kappa fick han ett slag i ansiktet. Kandidat Ljunggren berättade att han vid stadshuset sett porten uppbruten, men inte märkt något gräl.

Den 7 mars kallades till nya förhör. Kandidaterna Pehrsson och Feuk liksom studeranden Svensson berättade att de först varit hos Krumlinde och sedan vid stadshuset, dock utan att ha varit inblandade i uppbrutandet av porten.

Åklagaren ville sedan kalla in några vaktkarlar som vittnen, vilket föranledde protester från studenten Ljung eftersom vaktkarlarna angivit oroligheterna till rektor och därför borde anses vara jäviga. På detta svarade åklagaren att om stadens eller akademiens vaktkarlar skulle anses jäviga att vittna i mål som de enligt tjänsteplikt inrapporterat »så skulle snart sagt aldrig någon upplysning om timade oordningar kunna vinnas».

Vaktkarlen Olsson berättade att ett antal personer den aktuella kvällen hade kommit från Krafts torg där Krumlindes värdshus var beläget, och försökt ta sig in genom stads husets stora ingång. Då detta ej varit möjligt hade de gått till ingången vid Skomakaregatan, vilken bröts upp. Vittnet hade inte sett vilka som brutit upp dörren och inte heller kunnat tilltala någon av de församlade då de sjungit högljutt. Medan porten bröts upp hade Ljung och Nordström varit i bråk, vilket de övriga vaktkarlarna också intygade.

Den 13 mars inkallades fler vittnen. Källarmästare Lindberg uppgav att vid tolvtiden på natten hade ett antal personer först varit vid stadshuset och sedan bultat på hans port och begärt punsch. Hållkarlen Nordström sade sig ha hört fönster bli inslagna hos Krumlinde och sedan sett ett sällskap komma till stadshuset, där de under svordomar och oljud bultat på porten. Han kunde inte uppge vem som brutit upp dörren. De tilltalade, Åstring, Ljung, Ohlin och Ljunggren, sa var för sig att när de kommit in på stadshusets gård hade de sett cirka tio personer som de inte kände igen. Ljunggren hade sett sex personer komma ut ur förstugan som han på grund av deras sånger förmodade vara studenter.

Åklagaren förklarade rannsakingen avslutad. Då det inte fanns någon upplysning om vem som brutit upp stadshusets port, och då de tilltalade alla sade sig ha gått in genom porten först sedan denna blivit uppbruten och då sett främmande personer, förmodligen studenter, inne på gården, hade han

således icke det ringaste skäl att tro det våldet af dessa tilltalade blifvit begånget, då alla omständigheter tyda derhän, att de personer, som redan voro inne på gården, måste hafva förfövat våldet.

Åklagaren lämnade målet till konsistoriet

såsom Fäder för de ynglingar, hvilka, oagadt gifna föreskrifter, dock varit ute nattetid.

Den 30 mars upplästes de tilltalades nationsbetyg, vilka var fördelaktiga för alla utom Ljung som gjort sig känd för »mycket God Flit och mindre välkändt uppförande». Det framkom dessutom att Ljung och Lundstedt tidigare varit förvisade från akademien, Ljung på två år och Lundstedt på två terminer, men att de genom Kungliga Majestätets nåd blivit förskonade från straffet.

Konsistoriets ledamöter inkom med sina bedömningar. Professor Ekelund ansåg att Ljung enligt 23 Cap., 25§ i universitetets

konstitutioner egentligen borde dömas till livstids relegation, men med avseende på hans ungdom och med hopp om hans förbättring borde straffet lindras till tre års förvisning. Ljunggren, Pehrsson, Feuk, Svensson och Lundstedt hade vistats ute på otillåten tid;

och då det är en studerandes skyldighet att alfvärligen idka sina studier och icke nattetid vandra omkring på gator och gränder, jag dömer dem hvarera till en termins relegation från Akademien.

Magister Åstring borde enligt Ekelund få en varning.

Professor Zetterlund ansåg att eftersom ingen bevisning om skuld förelåg för någon av de anklagade utom Ljung borde de endast få en varning. Ljung hade däremot varit förklädd och i slagsmål, och enligt 23 Cap., 22 och 25 § borde han dömas till fem års relegation. Professor Pramberg yrkade att Ljung skulle böta 40 daler och för evigt förvisas, att Åstring genom sitt dåliga exempel för den studerande ungdomen borde förvisas på två terminer, att Lundstedt enligt 17 Cap., 19 § i rättegångsbalken borde värja sig med ed och att de övriga borde få en varning.

De övriga professorerna höll alla med om att Ljung borde förvisas, även om meningarna gick isär när det gällde straffets längd. Konsistoriets ordförande, prorektor professorn doktor Engeström gav slutligen sin mening. Ljung borde egentligen »beständigt relegeras», men då

han blott är 21 år gammal, samt denna ålder lemnar mig förhoppning om mera stadga i tänkesätt och vandel hädanefter, så, och för att icke förderfva hans framtid, hvarpå en Akademisk Lärare alltid bör hafva afseende, begagnar jag min rättighet såsom Akademisk Domare att förmildra straffet till blott ett års relegation...

Villkoret för detta var att Ljung vid återkomsten skulle kunna uppvisa bevis på nyttig sysselsättning och gott uppförande under relegationstiden. Lundstedt borde iaktta mer

uppmärksamhet på sitt uppförande, medan de övriga helt borde frikännas.

Konsistoriets gemensamma utslag dömde Ljung till två års förvisning samt Åstring, Ljunggren, Pehrsson, Feuk, Svensson och Lundstedt till allvarsam varning. Om Ljung ville söka befrielse från sitt straff skulle han lämna in ansökan själv eller genom ombud till HKH Kronprinsen i Dess Cancellersexpedition för Lunds Academi inom 30 dagar.

Slutligen uttryckte konsistoriet sin oro över rådande förhållanden, att studenter umgicks på värdshus och källare. Detta gav »anledning till den farhåga, att de kunna urarta till dryckeslag samt föranleda buller och oordningar». Konsistoriet beslöt att en skrivelse skulle utgå till alla nationsinspektorer med uppmaning om att hindra liknande oordningar »såväl för den Studerande ungdomens sedlighet som för den allmänna ordningens vädeliga samqväm».¹⁶

Ljung sökte befrielse från relegationsstraffet, vilket dock avstyrktes. Enligt kungliga brevet den 29 september 1841 ansågs det inte troligt att en lindring av straffet skulle få Ljung att känna sig uppmanad till ett värdigare uppförande.¹⁷

Tänkt bestraffning av lärgosse

Den 30 maj 1840 överlämnades till konsistoriet ett protokoll från rektorsämbetet rörande det oväsande som förövats vid skraddare Brocks hus den 13 och 14 maj, och för vilket studerandena Böös och Bruzelius var angivna. I förhören hållna vid rektorsämbetet den 15 maj berättade skraddaren Brock att Böös den föreliggande kvällen hade öppnat dörren till hans rum och bett honom komma ut. När Brock efterföljde uppmaningen såg han gården full av studenter, varibland han igenkände Bruzelius. Vid frågan om han hade en lärgosse vid namn Carl Pettersson svarade Brock ja, varpå Böös uttalade en önskan om att få träffa denne. Då Pettersson

inte var hemma, befallde Böös att Brock och lärgossen skulle vara hemma klockan nio följande morgon, då gossen skulle straffas för att ha anfallit och slagit Bruzelius föregående kväll, vilket, tillade han, bara hade kunnat ske då Bruzelius varit drucken.

Nästa morgon när studenterna kom vägrade Brock att straffa Pettersson eftersom han sagt sig vara oskyldig och tvärtom ha blivit överfallen av Bruzelius. Då de studerande själv ville straffa lärgossen vägrade Brock också detta och tillade att tvisten borde utredas på laglig väg. Med hotelser om att komma tillbaka och piska Pettersson avlägsnade sig studenterna. De återvände emellertid på kvällen, då Brock meddelade att Pettersson inte var hemma. Studenterna anklagade honom då för att vara en dålig husbonde som inte höll sitt folk hemma, varpå Brock svarade att lärgossen inte vågat vara hemma av rädsla att få stryk. När studenterna hade börjat kasta sten hade Brock hotat att anmäla dem för rektor. Från sitt rum hade Brock senare under kvällen hört oväsande från den del av huset som vette mot gatan, där en kakelugn dagen därpå funnits förstörd.

Studeranden Böös berättade inför rektorsämbetet att studeranden Bruzelius två kvällar före oväsandet blivit hånad och skrattad åt av några gossar på gatan. En person hade kommit ut ur Brocks förstuga och gett sig på Bruzelius som föll omkull och slog sig så att tänderna blödde. Han identifierade anfallaren som lärgossen Carl Pettersson. I övrigt uppgav Böös samma berättelse som Brock, bortsett från att han nekade till att ha varit vid Brocks hus den kväll då oväsandet skedde. Han visste inte heller vem som slagit sönder kakelugnen, men tyckte att detta var lågt gjort.

Studeranden Bruzelius historia var identisk med Böös. Också han förnekade att ha varit hos Brock när oväsandet skedde, vilket de vänner han varit i sällskap med under kvällen kunde intyga.

Lagar och förordningar som hänvisas till i målen

Missgerningsbalken

- 3 Cap., 6 §: Then som begår något brott på Söndagar eller Högtidsdagar, emellan klockan fyra om morgonen, och nijo om aftonen; böte tijo daler för sabbatsbrott, och för gierningen särskilt.
- 18 Cap., 2 §: Nu gör then ej sådan skada, som sagdt är; utan förderfvar, eller eljest skadar hans ök eller redskap, rifver hans kläder, eller bryter hans vapn, rycker eller skuffar, eller gör annan sådan gierning, theraf thes onda upsåt pröfvas kan; gälde skadan åter, och ligge i tveböte för slagsmålet, vare ock fyratijo dalers bot för fridsbrottet.
- 20 Cap., 4 §: Nu går en eller flere, hem till annan, och vilja honom, eller them, som i hans gård äro, skada giöra, äntå at the ej gitta; böte tå hvar för sig fyratijo daler för hemgång. Slå the ock något sönder, eller förderfva; gälden skadan åter.
- 20 Cap., 6 §: Kastar någor in i annars mans hus, gård eller farkost, sten, stång, eller annat, at thermed skada giöra; böte fem daler. Kommer sår theraf; böte dubbelt, och thertil för sårämålet, som lag säger.
- 21 Cap., 7 §: Öfverfaller man annan å almän väg, eller gato, med hugg och slag, eller hugger och bryter sönder vägfärande mans resetyg; böte fyratijo daler för fridsbrottet, och för slagsmålet efter lag, gälde ock skadan åter.
- 24 Cap., 8 §: Drager någor oträngd af vredes mode knif eller svärd, spänner bössor, eller reser annat vapn åt annan, stinger, hugger, slår, eller skiuter åt honom, och råkar thet annan, så att han får thet död af; gånge therom, som om annat vilja dräp. Sker ej skada; böte äntå tiugu daler til tveskiftes; Konungen, och Häradet eller Staden.
- 34 Cap., 3 §: Slår man någon så, at ben bräckes, eller lossas, i hufvud, arm, lår eller ben, och kommer ej afhugg i; eller stinger man någon genom lif, eller lem; böte tiugu daler. Kommer ther lyte i; böte hälften emot avhugg.
- 35 Cap., 3 §: Slår man annan kindpust, och synes ej åkomma; böte sex marck.
- 35 Cap., 4 §: Drager man annan i hår, eller skägg, skuffar, stöter eller knubbar, och synes ej åkomma; vare samma bot.
- 39 Cap., 4 §: I alla sårämål, ther man böter före, gälde then brotslige läkarelön, hinder, och all annan kostnad och skada, och thertil för sveda och värck. Pröfve ock Domaren, hvad brist then sårade i sin näring theraf hafver, och lägge honom skiälig vedergällning til.
- 61 Cap., 1 §: Hvar som biuder, eller leger, hielper, eller råder annan til någon missgierning, så at then ther igenom sker; straffes lika med then, som gierningen gjorde.

Rättegångsbalken

- 17 Cap., 19 §: Gör någor mened i annat fall, tå Domaren liflig eller skriftelig ed honom ålagdt; böte ock fyratijo daler, the fattigas ensak, och vare ärelös.
- 17 Cap., 30 §: Ther uppenbart, och på sannelika skiäl grundadt rychte, eller andra bindande omständigheter och liknelser äro mot then, som tilltales; må ock Domaren värjemåls ed åläggga. Men ej må thet ske, utan i nödfall, och ther sanning ej annars utletas kan. Går saken å lif; tå bör ej til värjemåls ed dömas.
- 17 Cap., 31 §: Domaren lägge then, som med ed sig fria skal, viss dag före, att sig betäncka, om han thet åstundar, å landet til nästa Ting, och i staden högst en månad. Kommer han tå, och gitter ej eden gånge; vare åt saken fäld. Kommer han ej, och låter ej visa laga förfall; vare lag samma. Viser han laga förfall; lägge Rätten honom annan dag före. [...]

Kungliga brev och förordningar

Kungligt brev den 1 mars 1750 (enligt register): Med Kgl Maj:ts, på Uppfostring Commissionens hemställan, tills vidare meddelte förordnande, att de brottmål, som af studerande vid Akademierne inom det privilegierad districtet begår, igenom oljud, slagsmål och andra mindre, den Akademiska disciplinen rörande brott, böra af Consistorio Academico, summario processu afgöras m.m, samt besvär öfver Consistorii utslag i dylika mål hos Akad. Cancelleren anföras.

Kunglig förordning den 30 maj 1835: (angående 17 Cap., 31 § i Rättegångsbalken om värjemålsed) ...Kommer han då, och gitter ej eden gånge; ware åt saken fälld. Kommer han ej, och låter ej wisa laga förfall; ware sak samma.

Kunglig förordning den 10 juni 1841: Wi, Carl Johan, med Guds Råde, Sweriges, Norriges, Göthes och Wendens Konung, gøre weterligt: att Wi [...] funnit godt förordna, att den, som uppsåtelligen, af ondska eller öfwerdåd, slår in annans fenster, skall plikta från sex riksdaler trettio två skillingar till tretton riksdaler sexton skillingar efter omständigheterna...

Lunds universitets konstitutioner

23 Cap., 22 §: Hvar och en afhålle sig från alla oförätters tillfogande, våld, bedrägeri, slagsmål och dråp, vid Straff som Lagen utstakar; ifrån upproriska upplopp vid lifsstraff; ifrån husens bestormande, fönstrens insläende, dörrars uppbrytande, vid straff av relegation, eller annat än svårare straff.

23 Cap., 25 §: Skulle någon befinnas stryka omkring förklädda eller åstadkomma sammanskottningar om nattetid, eller derutinnan deltaga, skola de för alltid relegeras.

24 Cap., 3 §: Lider en Studerande oskyldigt och utan eget förvållande någon oförätt af någon [...] han vara må, skall den som begår denna orättvisa, utom de vanlige i Lagen utsatte böter till den förolämpade plikta 20 mark.

Det kungliga brevet från den 20 december 1786 och den kungliga kungörelsen från den 11 december 1819 har trots stor möda inte kunnat spåras.

Lärgossen Pettersson berättade att han den kväll Bruzelius påstod sig ha blivit slagen hade sett Bruzelius jaga gossen Hennig. Gossen hade sprungit in på Brocks gård med Bruzelius efter sig. Då Bruzelius snavade och föll över en hög med timmer hade Pettersson sagt åt gossen att avlägsna sig för att inte bli slagen. Bruzelius hade då klappat Pettersson på axeln och sagt att han inte ville gossen något ont. Studeranden Böös som anslutit sig till sällskapet hade sagt att det inte var passande att klappa en gesäll eller lärgosse på axeln, utan att Bruzelius istället borde slå honom dugligt. Bruzelius anföll

Pettersson som undvek slaget och Bruzelius föll på knäna mot Brocks vägg. Pettersson sprang iväg förföljd av Bruzelius som fick tag i hans rock och rev sönder den. När Pettersson slet sig loss föll Bruzelius åter omkull. Pettersson förnekade i protokollet alla anklagelser om att ha slagit Bruzelius.

Gossen Hennigs version av det skedda var att han hade lekt med några andra pojkar på Mårtensgatan, då Bruzelius kommit förbi och uppmanat gossen att gå hem och lägga sig. Gossen Hennig hade härpå svarat att »det vore bättre att Herren ginge hem och lade Sig, emedan Herrn är full», vilket han påstod

sig ha kunnat se på Bruzelius vacklande gång. Någon i Bruzelius sällskap hade uppmanat honom att piska gossen, och han hade förföljt pojken in på Brocks gård. Vad som sedan hade skett visste inte gossen Hennig.

Den 6 juni togs ärendet upp i konsistoriet. Brock tillade till sin tidigare berättelse att han känt igen Böös och Bruzelius under oväsendet den 14 maj. Böös och Bruzelius nekade fortfarande till att ha varit närvarande under oväsendet i Brocks hus.

Den 16 juni vittnade docenten Borg att han två kvällar före oväsendet hade sett en karl i blå rock komma springande, förföljd av en okänd mansperson som var mycket röd i ansiktet och hade en raglande gång. Andra vittnen uppgav sig också ha sett detta. Vidare intygade Bruzelius vänner att de hade besökt honom på kvällen den 14 maj, och att han således inte kunde ha deltagit i oväsendet hos Brock.

Den 27 juni inlämnade Böös en skrift till konsistoriet där han önskade en påskyndan av målet och ville att Brock skulle ersätta honom för de utgifter han haft, då han varit tvungen att stanna i Lund under målets behandling. Brock skulle vidare tillkännas ansvar för sin grundlösa anklagelse:

Om någon näppst ej skulle drabba sådana personer som, hvad jag förut nämnt, af *kittslighet* eller kanske af *ren elakhet*, söka att sätta fläck på sina medmeniskor, blefve den allmänna säkerheten, medborgare emellan, blott ett tomt ord utan kraft; men då sådant ej är fallet, yrkar jag att Brock, hvars anklagelse, enligt min mening, är af sådan beskaffenhet, att den kan hafva afscende på hemgång och således för min heder är sårande, måtte åläggas göra mig offentlig afbön...

Den 2 juli vittnade studeranden Larsén som varit närvarande under oväsendet vid Brocks hus den 14 maj. Enligt honom hade en studerande vid namn Adrian velat slå ner kakelugnen i Brocks hus, men Böös hade avrått från detta. Adrian hade likväl gått in och det hade hörts slag. En stund efter att Adrian

kommit ut på gården igen hade han sagt att han ville slå lite till på ugnen, varpå han gått in igen och det återigen hörts slag. Enligt Larsén hade Böös varit närvarande, men inte Bruzelius.

Den 13 augusti hördes studeranden Adrian som medgav att han varit vid Brocks hus och talat med studenterna där, men däremot helt förnekade att ha slagit sönder kakelugnen.

Den 24 oktober hördes ytterligare några vittnen och den 14 november gav konsistoriet sitt utslag. Studeranden Böös, som enligt nationsbetyget hade visat ringa flit och obetänksamhet och ett lättsinnigt uppförande, dömdes enligt 23 Cap., 22 och 25 § i konstitutionerna till livstids förvisning från Akademien. Dessutom skulle han enligt 18 Cap., 2 § och 35 Cap., 3 och 4 § i Missgerningsbalken böta 16 riksdaler till Brock eftersom han knuffat denne efter en rättegång.

Bruzelius som enligt nationen hade gjort sig känd för ett mindre sedligt uppförande, och ansågs ha deltagit i sammankomsten vid Brocks hus dömdes också till livstids relegation.

Adrians nationsbetyg tillkännagav att han »icke wisat synnerlig flit» och »gjort sig känd för ett lättsinnigt och sedeslöst uppförande». Straffet blev också för honom förvisning för alltid.

De studenter som också hade befunnits ha vistats på Brocks gård vid oväsendet hade varit ute vid otillåten tid, och då de dessutom hade ofördelaktiga vitsord dömdes de till en termins relegation vardera. Slutligen borde Böös, Bruzelius och Adrian böta sammanlagt 20 riksdaler till Brock.

Om de dömda ville söka befrielse från straffet skulle de inom 30 dagar lämna ansökan till HKH Kronprinsen i Dess Cellersexpedition. Övriga besvär skulle underställas hovrätten inom 20 dagar. Om någon av de dömda var så fattig att han inte kunde betala sina böter eller ställa borgen, skulle

han bevisa sin fattigdom inför domstolen. Om detta inte kunde ske skulle besvär bifogas med en kronobetjänt eller pastor från den dömdes församling.¹⁸

Bruzelius sökte befrielse från sitt straff, då han ansåg att det skulle beröva honom alla utsikter om framtida bärgning. Ansökan avstyrktes i ett kungligt brev den 29 september 1841, med motivation att Bruzelius inte hade angett giltiga skäl för sin befrielse

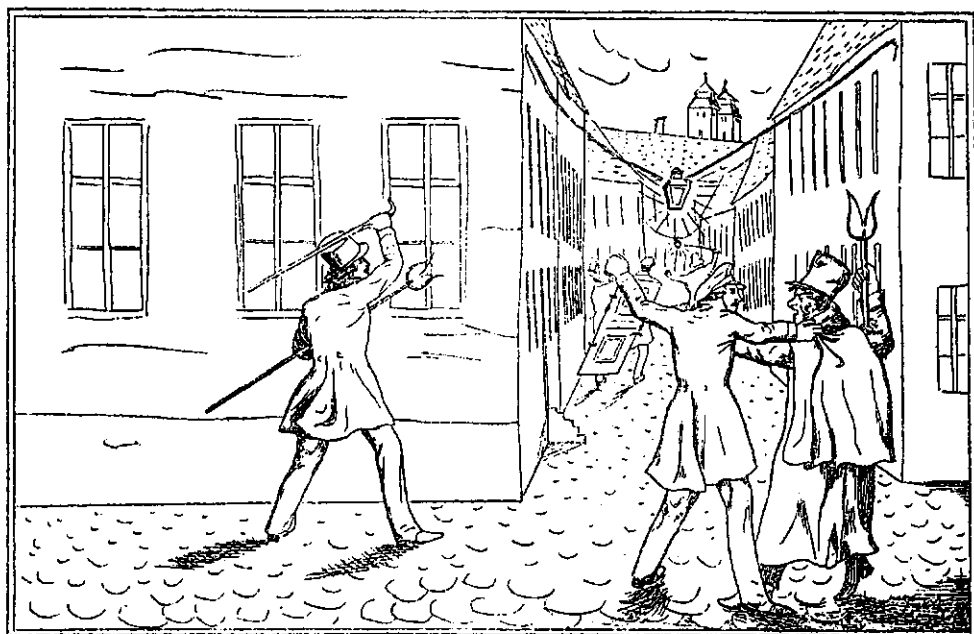
samt det icke skulle blifva möjligt upprätthålla ordningen vid Universitetet, derest Studerande, som fortfarande göra sig kända för mindre sedligt uppförande [...] finge derstedes kvarblifva...¹⁹

Fönsterinslagning hos änkan Sandberg

Den 20 november 1841 upplästes i konsistoriet ett protokoll fört hos rektorsämbetet den 8 november. Protokollet rörde den fönsterinslagning som förövats kvällen den 6 november i det hus där tracteursänkan Sand-

berg och hennes döttrar bodde. Studeranden Malmström berättade att han på kvällen den 6 november i sällskap med studerandena Schönbeck, Santesson, Hellberg och Åberg hade gått omkring i staden. Vid åttatiden hade de gått mot Thomegap, där änkan Sandberg och hennes döttrar bodde. Väl ditkomna hade de sett ett annat sällskap och sett fönster bli inslagna; men på grund av mörkret kunde Malmström inte se vilka förövarna var. Malmström erkände att han någon tid innan hade varit inne hos änkan och tillrättavisat henne och hennes döttrar för att någon av dem hade kommit ut och okvädat honom och några andra studenter när de sjungande gått förbi.

Studeranden Schönbeck berättade att han varit närvarande vid fönsterinslagningen, men på grund av mörkret inte kunnat se de skyldiga. Han uppgav också att han sett

Skumraskstragden.

Teckning av C. G. W. Carleman, text A. J. Afzelius i En students missöden. Lunds Universitetsbibliotek.

apotekare Åberg vid änkans hus. Studerandena Santesson, Hellberg, V.F. Åberg och C.L. Åberg meddelade samma uppgifter som Schönbeck. Hellberg hade dessutom hört apotekaren säga att det var han som hade slagit sönder fönsterrutorna. Malmström tillade att Åberg, Schönbeck, Santesson och Hellberg varit på bjudning hos honom sistlidna lördagskväll, där de ätit middag och druckit punsch på hans rum.

Apotekaren Åberg sade sig ha gått ut i staden på lördagskvällen och tagit vägen mot änkan Sandbergs hus, där han sett flera studenter församlade. När han hade gått förbi änkans fönster hade han dragit sin kappa om sig och då ofrivilligt råkat träffa fönstret med käppen. Hur många fönster som gått sönder visste Åberg inte, men han var villig att ersätta skadan.

Rektorsämbetets protokoll lämnades härmed till konsistoriets bedömning med en bifogad rapport om tidigare brottslighet från Malmströms och Schönbecks sida. Rapporten beskrev hur de den 25 maj tillsammans med andra studenter hade åkt till Lomma för att bada och på vägen hem ställt till oroligheter. En av studenterna hade skjutit en hund med en bössa, och när människor närmat sig från en närliggande gård hade studenterna hoppat av sin vagn, varpå personerna hade återvänt in. Därefter hade ett antal redskap slängts i en brunn och förstörts. Vid rannsakingen hade bonden sagt sig inte vilja förstöra studenternas framtid, och ville därför bara ha 25 riksdaler i ersättning och ett löfte om att de aldrig mer skulle ofreda honom. Rektor beslöt att målet fick vila med det uttryckliga tillägget att om studenterna begick nya brott skulle målet remitteras till konsistoriet. »Slutligen», skriver rektor,

förklarade jag för dem att jag uti sakens så beskaffade skick trodde mig hafva en borgen, för uppfyllandet av deras löfte, att för framtiden utmärka sig genom flit i studier och anständighet i uppförande.

Efter att ha tagit del i detta ärende diskuterade konsistoriet om en ny undersökning borde företas i detta mål. Stadsfiskal Adamsson avböjde, eftersom det inte fanns något åtal vare sig från enskild målsägande eller från allmän åklagare. Konsistoriet gav sitt medhåll och beslutade att ingen ny undersökning skulle ske, men att de tilltalades brottslighet skulle tas i beaktande i nuvarande mål.

Till konsistoriet hade den 20 november inkommit ett brev från änkan Sandberg där hon förklarade sig gottgjord för fönsterrutorna och därför ville att målet skulle nedläggas. Oaktat detta hölls nya förhör. Schönbeck inledde med att förklara att de uppgifter som lämnats hos rektorsämbetet inte varit sanningsenliga. Det var studeranden C. Åberg som hade slagit in en eller två rutor, och då änkan kommit ut och varit otidig hade Schönbeck av överilning slagit in fler fönster. Apotekaren Åberg hade erkänt dådet bara för att förskona sin broder och Schönbeck från bestraffning.

C. Åberg, bara 16 år gammal, erkände att han krossat några rutor och sa att det var Malmström som hade uppmanat honom att göra det. Malmström vidhöll sin tidigare berättelse, men medgav att han sagt till C. Åberg att »det vore rätt om fenstren slogos in hos Sandberg».

Åklagaren sade sig nu ha all bevisning han behövde och önskade de tilltalades nationsbetyg.

Den 1 december inkom till konsistoriet ett brev från Schönbeck:

Som jag under mitt sista inställande för Consistorii Domstol, dels av den upprörda sinnessämning, som för en ovand är så naturlig då han första gången befinner sig underkastad lagens arm, dels av ren glömska, [...] att angående den ifrågavarande saken lemna alla de upplysningar jag kunde meddela, så får jag hos Consistorium Academicum ödmjukast anhålla, att få, till min förut afgifna berättelse, tillägga följande; det må anses för stridande mot Kamratskapets fordringar eller icke, men då jag

föresatt mig att tala sanning, anser jag mig skyldig att uppdaga allt, om än det skulle synas obetydligt, blott det hör till denna Saken...

Schönbeck beskriver vidare hur han ankommit till Lundagård där »en större del studenter flockvis under skral och skrik spatserade ikring». Vid tillfället hade Malmström sagt att de borde gå och slå in fönsterrutor hos änkan Sandberg. Schönbecks brev avslutas:

...och jag är nu färdig att, när som helst underkasta mig Consistorii dom. Jag vill dock inför denna såväl som inför den högsta domstol, bedja om så mycken mildring i domen som möjligt, på det att någon förbättring äfven måtte kunna bli möjlig hädanefter, och hurudan denna dom än må blifva, så får jag sluta med den heliga försäkran, att jag hädanefter aldrig skall påträffas med dylika saker och skulle jag det (hvilket Gud förbjude), oakadt denna rättvisa varning, så är jag villig att underkasta mig perpetuell relegation, utan ringaste knot.

Samma dag hade också inkommit ett brev från Schönbecks mor, Sophie A. Schönbeck, där hon bad konsistoriet ha överseende med sonens förseelse:

I full förhoppning och förtröstan, att Herrar Consistorialis inser vad det stackars modershjertat vid kullstötandet av nämnda förhoppningar känner, vågar jag Ödmjukast hoppas att icke genom en bestraffning som hindrar ynglingen i sitt nu alvorliga Sträfvande för en glad och lycklig framtid. Herrar Consistorialis vilja glömma, utan godhetsfullt emotaga Moderens ömma böner för sitt barn.

Inkommit hade också nationsbetygen. Schönbeck hade ådalagt ringa flit och gjort sig känd för ett obetänksamt och lättsinnigt uppförande. Åberg hade visat god flit och ett hedrande uppförande. Malmström hade visat någorlunda försvarlig flit och ett klandervärt uppförande.

Den 13 december gav konsistoriet sitt utslag. De tre tilltalade dömdes att böta vardera tio riksdaler. Dessutom skulle Åberg enligt kungliga förordningen den 10 juni 1841, 23 Cap., 22 § i konstitutionerna och kungliga brevet den 1 mars 1750 förvisas på ett år.

Schönbeck skulle enligt samma stadgar dömas till två års förvisning, och Malmström som anstiftat fönsterinslagningen skulle enligt ovanstående stadgar samt 23 Cap 25 § i konstitutionerna och 61 Cap., 1 § i Missgerningsbalken relegeras på tre år. Ingen av de dömda fick återkomma till universitetet

innan de hvar för sig, gittat förete bevis om ett stadgadt och förbättrade uppförande samt nyttig sysselsättning under relegationstiden.

Ansökan om befrielse från straffen skulle ske inom 30 dagar hos HKH Kronprinsen i Dess Cancellersexpedition. Svårigheter att betala böter skulle bevisas inför domstolen.²⁰

Målen från kämnärsrätten

Studentmisshandel med syl

Den 13 februari 1838 inleddes i kämnärsrätten ett mål rörande det våld som söndagen den 4 eller 5 februari hade förövats av skomakarlärlingen Norlander. I rätten inställde sig såväl Norlander som hans offer, studeranden Frödéli. Frödéli var biträdd av studeranden Sundin.

Frödéli inlämnade en skriftlig berättelse där han uppgav sig ha varit på väg från Lundagård till sitt logi hos tenngjutaren Berglund, då han plötsligt blivit överfallen av Norlander. Denne hade i sällskap med två män och två kvinnor just passerat Frödéli på Bredgatan, men vänt om och med en syl tillfogat studenten ett sår på bakre delen av huvudet. Sylen hade trängt genom både Frödelis kappa och mössa, och med hela sin längd gått in i huvudet. Skaftet hade vid inträngandet gått av, och det krävdes hjälp av läkare för att sylen skulle kunna dras ut. Ett läkarintyg inlämnades också till kämnärsrätten, där det beskrevs hur sylen bara med svårighet hade kunnat avlägsnas och hur den gjort ett sår av en tums djup. Den hade till en del inträngt i bensubstansen. Skadan var inte

av någon större fara för patienten, men orsakade en del sveda och värk.

Norlander, 19 år, uppgav att han inte kände Frödeli och därför inte heller haft något odelat med denne. Han hade gripits av tanken att slå Frödeli när de hade passerat varandra, och utan att nämna ett ord till sällskapet hade han därför sprungit efter studenten och gett honom ett slag i nacken, »utan att ens besinna, det han då haft sylen i handen».

Den 23 februari inkallades vittnen. Snickarlärlingen Andersson berättade att han hade varit i sällskap med Norlander och två pigor, då Norlander plötsligt hade gått ifrån dem. Han hade dock inte sett Norlander slå studenten. Kopparslagarlärlingen Jönsson som gått förbi Norlanders sällskap hade sett hur Norlander tilldelade den framför gående studenten ett slag i nacken. Snickarlärlingen Cederberg och kopparslagarlärlingen Wetergren berättade detsamma som Jönsson.

Vid nya förhör den 9 mars vittnade pigan Blomsterberg hur hon i sällskap med Norlander hade sett en man gå förbi, och hur Norlander hade gått iväg och tyckts höja handen till ett slag. Vittnet hade sedan sett hur han sprang in i en handelsbod, och senare hört honom yttra att Frödeli tidigare hade hotat honom med stryk. Pigan Pettersson uppgav samstämmiga uppgifter.

Norlander påstod sig nu ej minnas om han hade sagt det som pigorna påstod. I så fall måste han ha misstagit sig på person, för han hade aldrig sett Frödeli tidigare, och följaktligen inte heller blivit hotad av honom.

Nu framträdde också läkare Tydén inför rätten och intygade sin attest. Han tillade att om sylen inte hindrats av Frödelis kappa och mössa, och haft en annan riktning hade »stygnen deraf varit owilkorligen dödande».

Frödeli insände ett brev där han yrkade att Norlander enligt 39 Cap., 4 § i Missgerningsbalken borde ersätta honom för läkarkostnader, fördärvade kläder och sveda och värk.

Dessutom borde Norlander stå till ansvar både inför den allmänna lagen och inför de akademiska konstitutionernas stadgar för students överfallande i 24 Cap., 3 §.

Den 13 mars lämnade kämnärsrätten sitt utslag. Med tillämpning av 24 Cap., 8 § i Missgerningsbalken och kungliga brevet den 20 december 1786, samt med stöd av 34 Cap., 3 §, 21 Cap., 7 §, 3 Cap., 6 § och 39 Cap., 4 § i Missgerningsbalken dömdes Norlander att för gatufridsbrott böta 13 riksdaler, för sabbatsbrott 3 riksdaler, för sting i huvudet 6 riksdaler och för begagnande av dödligt vapen 6 riksdaler. Med skillingar medräknade blev bötesbeloppet sammanlagt 30 riksdaler. Dessutom var Norlander enligt 24 Cap., 3 § i universitetets konstitutioner förfallen att betala 20 marks böter eller 1 riksdal, 32 skillingar. Till målsägande skulle betalas ytterligare 20 riksdaler för läkarkostnader och sveda och värk. Hade svaranden svårigheter att betala böterna skulle han enligt 5 Cap. i Straffbalken och kungliga förordningen den 23 mars 1807 istället straffas med 30 par spö, tre slag av paret, samt dessutom sex dagars fängelse.²¹

Oväsande hos bryggare Nilsson

Den 25 september 1838 inställde sig inför kämnärsrätten husaren Zetth, murarlärlingarna Östberg och Nilsson, drängen Olsson, snickarlärlingen Åkesson och skräddarlärlingen Nilsson. De var alla anklagade för att en söndag en tid tillbaka vid halv niotiden på kvällen ha fört oväsande hos bryggaren Ola Nilsson. Denne hade redan gått och lagt sig men stigit upp då det bultat på dörren och fönsterluckorna. Utanför stod ynglingarna och begärde att få brännvin, och då bryggaren sagt nej hotade de att bryta upp dörrarna och slå in fönstren. Efter att ha slagit lite på dörren hade de avlägsnat sig, men efter någon timme kommit tillbaka och våldsamt förnyat slagen. Bryggaren hade då tillsam-

mans med inneboende Nordeström försökt hålla mot. Till sist hade de tvingats öppna dörren för att möta våld med våld. Ungdomarna började kasta sten på dem men avlägsnade sig sedan, bara för att komma tillbaka vid 12-tiden och fortsätta att banka på dörren.

Zetth nekade till att ha varit tillsammans med de övriga svarandena. I sällskap med en skomakargesäll hade han knackat på bryggarens ruta och bett om brännvin, och vid Nilssons nekande sagt »godnatt, tack skall du ha». Därefter hade Zetth gått hem och inte gått ut mer.

Drängen Olsson uppgav att han hade sett Zetth vid bryggarens hus men inte märkt några våldsamheter. Han hade inte heller själv deltagit i något oväsande. Murarlärlingen Nilsson nekade både till att ha varit i sällskap med Zetth och till att ha varit vid bryggarens hus. Åkesson sade sig överhuvudtaget inte ha varit ute om aftonen. Östberg meddelade att han inte hade varit med de andra, och att han gått hem vid åttatiden på kvällen.

Vittnen kallades in till förhör. Bryggarens inneboende Nordeström berättade att han vid halv nio på kvällen hört flera röster, bland vilka han bestämt kände igen Zetths. Denna hade bett att få komma in för att få brännvin. Nordeström lämnade i övrigt samstämmiga uppgifter med bryggare Nilsson.

Timmergesällen Billgren som bodde mitt över gatan berättade att han sett ut genom sitt fönster och då uppmärksammat hur de åtalade slog på dörrar och fönster hos bryggaren. De hade även kastat sten. Billgren trodde att Zetth varit bland förövarna. Eleven Ågren som var inneboende hos Billgren hade hört oväsande, och sett »Zetth i spetsen för en del andre komma tågande...».

Den 9 oktober inställde sig skrällarlärlingen Nilsson som tidigare varit frånvarande samt murarlärlingen Jönsson, timmerdrängen Hansson och husaren Dahl, som alla

sades ha varit delaktiga i våldsamheterna. Samtliga medgav att de hade varit ute den föreliggande kvällen, men förnekade att ha deltagit i oväsandet. Ytterligare vittnen hördes om dörrbultningen. De svarande fortsatte alla att neka till anklagelserna, men Zetth erkände dock att han på väg från bryggaren hade mött de övriga åtalade. Åklagare Adamsson yrkade ansvar för alla för att de hade varit ute på otillåten tid.

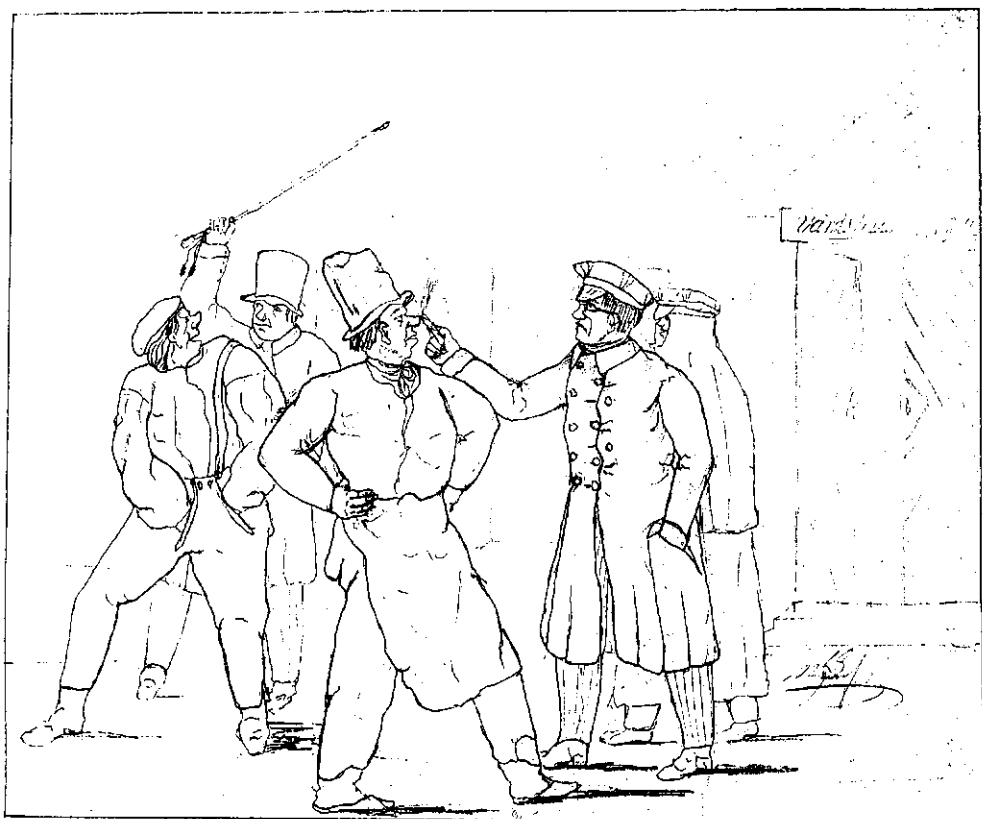
Kämnärsrättens utslag gavs den 13 november. Enligt sina egna erkännanden hade samtliga svaranden varit ute på gatorna under otillåten tid. Dessutom fanns Zetth, Östberg, Nilsson, Olsson, Åkesson och Nilsson vara skyldiga till att ha fört oväsande utanför bryggare Nilssons hus. Zetth hade också försökt bryta upp dörren och hade stört husfriden.

Med stöd av kungliga kungörelsen den 11 december 1819, 3 Cap., 6 §, 20 Cap., 4 § och 24 Cap., 8 § i Missgerningsbalken dömdes samtliga åtalade till 3 riksdalers böter vardera för vistande på gatorna vid otillåten tid samt Zetth, Östberg, Nilsson, Olsson, Åkesson och Nilsson till vardera 1 riksdal, 32 skillingar i böter för oväsande och slutligen Zetth till 13 riksdalers böter för störande av hemfriden och 3 riksdalers böter för sabbatsbrott.

Vid bristande tillgång till bötesbeloppen skulle Jönsson, Hansson och Dahl straffas med åtta dagars fängelse, Zetth med sexton dagars fängelse på vatten och bröd samt åtta dagars vanligt fängelse, medan de övriga skulle straffas med fyra dagars fängelse på vatten och bröd samt åtta dagars vanligt fängelse.²²

Fönsterinslagning hos handskmakare Elfström

Den 20 oktober 1840 behandlades i kämnärsrätten den anmälan som inkommit från handskmakare Elfström, där han anklagade

"Ah, gatan ä gjord för två!"

N. H. Lindfors Blyertsteckningar. Handskriftsavdelningen, Lunds Universitetsbibliotek.

lär-gossen Österström för att två dagar tidigare ha slagit in fönster i Elfströms bostad. Österström själv nekade till tillmålet.

Vittnen hördes. Glasmästargesällen Sundquist berättade att han vid tillfället hade stått ett stycke från huset och hört fönsterrutor klinga. Vem som förövat brottet kunde vittnet inte svara på, men han hade sett den tilltalade passera förbi strax tidigare. Jungfru Hallgren uppgav samma berättelse.

Österström nekade fortfarande, och målet uppsköts för att fler vittnen skulle kunna höras i saken.

Vid rättegången den 24 november vidhöll Österberg sitt nekande, varvid han erbjöds väremålsed. Den 29 december gavs utslag i

målet: »... Hwaremot lärlingen Österström, till följd av glasmästargesällen Johan Sundquists och Jungfrun Elna Hallgrens vittnesmål» borde enligt 17 Cap., 30 § i Rättegångsbalken och kungliga förordningen den 30 maj 1835 åläggas att med ed bekräfta »att han Söndagen den 18 October 1840 icke inslagit en eller flere fensterrutor hos Handskmakaren Elfström här i Staden». Österström skulle vara försedd med sin själasörjares bevis om goda kristendomskunskaper, och dessutom om edens vikt och faran av mened »noga undervisas och alfvarligen warnas».

Den 2 mars 1841 skulle Österström inställa sig vid kämnärsrätten för att värja sig med ed. Då den tilltalade dock uteblev utan

att ha anmält laga förfall, blev han enligt 17 Cap., 31 § i Rättegångsbalken fälld i saken. I följd därav, enligt 3 Cap 6 § och 20 Cap 6 § i Missgerningsbalken, dömdes Österström till 3 riksdalers böter för sabbatsbrott och 1 riksdals böter för fönsterinslagning, med skillingar sammanlagt 5 riksdaler. Kunde böterna ej betalas skulle den tilltalade genomgå åtta dagars fängelse på vatten och bröd. Slutligen dömdes Österström att gottgöra målets två vittnen med 32 skillingar vardera.²³

Analys

Rättsligt förfarande

Universitetets konsistorium skiljer sig från kämnärsrätten i så måtto att den inte var en domstol i egentlig mening. I konsistoriet behandlades inte bara juridiska mål, utan också frågor av rent administrativ och ekonomisk natur. Behandlingen av brott och disciplinfrågor ingick som en del i den beslutsprocess som skulle hålla universitetets maskineri igång. Studenternas sedlighet verkar dock ha varit en framträdande och väsentlig fråga för universitetets styrelse.

Den dömande makten utövades i konsistoriet av ett antal professorer ledda av en ordförande. I de mål som beskrivits här har ordförandeposten mestadels besuttit av prorektor Engeström och sex professorer har i genomsnitt suttit som ledamöter. I kämnärsrätten dömde endast tre personer, en lagman och två kämnärer. Kämnärerna har i undersökningens mål innehaft yrken som guldsmed, svarvare, bryggare, skräddare och skomakare.

Vad gäller rättegångsordningen så verkar den ha varit likartad i de båda domstolarna. Både konsistoriet och kämnärsrätten lägger vikt vid att såväl målsäganden som svarenden inställer sig vid rättegångarna. Båda

parter får lägga fram sin version av det inträffade. Vittnesförhör spelar också en väsentlig roll i respektive domstol, och vittnens uteblivande straffas ofta med böter. För att tillräcklig bevisning om skuld skall anses föreligga krävs ett antal samstämmiga vittnesuppgifter, både i konsistoriet och i kämnärsrätten. Vidare verkar åklagarens roll ha varit betydelsefull i båda domstolarna; det är han som kallar in vittnen och bestämmer när rannsakingen skall anses avslutad. Av de mål som lagts fram i undersökningen har stadsfiskal Adamsson varit åklagare i samtliga. Försvare har däremot inte funnits. De anklagade har både i konsistoriet och i kämnärsrätten, så långt det nu varit möjligt, fört sin egen talan. Det enda mål där en part varit biträdd av någon är »studentmisshandel med syl», där målsäganden biträdades av en annan student.

Sveriges rikes lag tillämpas både i konsistoriet och i kämnärsrätten, dock i betydligt större utsträckning i kämnärsrätten. Konsistoriet dömer oftast i enlighet med universitetets konstitutioner. Gemensamt för de båda domstolarna är att de i sina domar noggrant hänvisar till de paragrafer på vilka de grundar sina utslag.

Behandling av målen

Att målens längd och utrymme är så olika i domstolarna tyder på att det rätt delade uppfattningar om hur stor vikt som borde läggas vid de begångna förseelserna. Medan ett mål i konsistoriet kan uppta mer än 50 sidor, så avhandlas målen i kämnärsrätten på ett par uppslag. I akademiens domstol är turerna många och omständliga, vittnesförhören är fler och mer utförliga och de åtalades synpunkter erbjuds betydligt större utrymme än i kämnärsrätten. Överhuvudtaget är rättegångsprocessen mer grundlig i konsistoriet, och utslagen ger ett avsevärt mycket mer detaljerat och välmotiverat intryck.

Orsakerna bakom det förhållande att konsistoriet ägnade mer uppmärksamhet åt studenter förseelser än vad kämnärsrätten gjorde åt lärgossars och gesällers förseelser är förmodligen flera, och svaret kan inte bli mer än ett antagande utifrån de uppgifter som undersökningen ger. En möjlig anledning till konsistoriets större intresse skulle kunna vara att det faktiskt hade betydligt färre mål att behandla. Medan kämnärsrätten var överhopad av småbrott som gatufridsbrott, fyllerier och snatterier, hänsköts till konsistoriet endast de mål som rektorsämbetet ansåg sig oförmöget att behandla. Under den tidsperiod som undersökningen omfattar var de mål som konsistoriet utredde oftast inte fler än två-tre per år, och de erhöll förmodligen därför ett större engagemang.

En annan orsak till varför målen ägnades sådant intresse i konsistoriet kan vara att universitetet ansåg det angeläget att legitimera och försvara sin domsrätt. Särskilt under 1800-talet, då den akademiska jurisdiktionen var så hett debatterad och kritiserad, måste det ha känts viktigt för konsistoriets ledamöter att bevisa sin kompetens inom det rättsliga området och därigenom framhålla sin betydelse för upprätthållandet av ordningen vid universitetet.

Ovanstående antaganden ger en praktisk förklaring till varför studenter förseelser behandlades mer utförligt än unga arbetares. Men ytterligare en viktig omständighet måste beaktas. Det tycks faktiskt ha existerat en skillnad i domstolarnas syn på allvaret i de åtalades brott. Den bild som ges i konsistoriets protokoll är en bild av uppriktigt bekymrade professorer, angelägna om att värna och försvara det sedliga och moraliska uppförandet hos universitetets studenter. Relationerna mellan akademiens lärare och studenter var inte bara rent professionella utan också personliga. Lärarna vid universitetet såg sig som »fäder» för de unga studenterna, de hade

övertagit uppfostrarens roll när pojkarna skrevs in vid akademien. Det låg på deras ansvar att ge den studerande ungdomen en god fostran, att inpränta i dem alla de seder och kunskaper som ansågs nödvändiga. Samtliga akademiska mål som tas upp i undersökningen betonar nödvändigheten av goda seder och flit hos studenterna. I konsistoriets domar fästes stor vikt vid nationsintygen som vittnar om de åtalades uppförande, där ett tidigare ovärdigt uppträdande alltid ligger de åtalade till last. Osedliga studenter stör ordningen vid universitetet och är därför inte önskvärda. Vill de återvända till akademien efter sin relegation måste de uppvisa intyg på ett förbättrat uppförande. En ansökan om straffbefrielse avslås med motivering att det inte skulle vara möjligt att upprätthålla en god ordning vid universitetet om studenter som gjort sig kända för osedlighet tilläts uppehålla sig där.

Att konsistoriet ständigt betonade vikten av sedlighet hade sina välgrundade orsaker. Universitetet var helt enkelt beroende av ett gott anseende. Studenternas uppfostran var viktig inte bara för deras egen framtid utan också – och kanske främst – för hela universitetets framtid. För att universitetets anseende skulle kunna hållas vid liv och för att det inte skulle råka i moraliskt och bildligt förfall var det nödvändigt att upprätthålla goda seder och anständighet vid akademien. Studenternas sedlighet var oumbärlig för att universitetet skulle fungera, alltså en sorts garant för professorernas egen framtid. I det perspektivet måste det ha varit av yttersta vikt för konsistoriet att ge varje mål rörande studentoroligheter den största uppmärksamhet. Ofta märks också i konsistoriet en oro över den rådande utvecklingen och en stark föresats att hindra och förebygga framtida förseelser.

Den typ av personligt engagemang som utmärkte konsistoriets ledamöter märks inte

alls i kämnärsrätten. De brott som begicks av lärlingar och gesäller måste rimligtvis också ha ansetts viktiga att beivra, men de utgjorde inte ett hot mot kämnärsrättens ledamöter på samma sätt som osedliga studenter var ett hot mot universitetet och dess anställda. Lunds stad var inte en sluten värld på samma sätt som universitetet och skapade därför inte samma typ av beroenderelationer. De rent personliga bindningar och det ansvarskännande som fanns mellan lärare och studenter existerade inte mellan välbeställda borgare och unga arbetare. Troligtvis kände därför inte heller de ansedda stadsborna att deras samhällsposition var beroende av sedligheten hos lärlingar och gesäller. Begick en ung arbetare ett brott var det inget som fläckade en väletablerad borgares yrkesanseende. Den dömande verksamhet som utövades i kämnärsrätten var således inte på samma sätt som i konsistoriet driven av personliga skäl, vilket också visar sig i undersökningen av kämnärsrättens protokoll. Inte någonstans i målen visas de åtalade personernas karaktär och uppförande något intresse; det enda som framläggs till bedömning är de åtalades brott. Inte heller märks något engagemang eller någon oro från ledamöterna vad gäller de begångna förseelserna. De olika målen avhandlas kort och sakligt.

Att konsistoriet ägnade mer utrymme och personligt engagemang åt studenters brott än vad kämnärsrätten gjorde åt arbetarynglingars brott behöver däremot inte betyda att man generellt sett ansåg studenters brott vara allvarligare. Även om de brott som begicks av lärgossar och gesäller inte personligen angick rättens ledamöter så ansågs de likväl utgöra en samhällelig fara.²⁴

Behandling av de åtalade

Den mest märkbara olikheten i domstolarnas behandling av de åtalade är att studenters åsikter upptar stor plats i rättegångsprotokol-

len, medan lärlingar och gesäller sällan eller aldrig kommer till tals. I målen från konsistoriet finns många exempel på studenter som ger luft åt sina synpunkter och sitt missnöje över målens utredning. Det förekommer också att studenter inkommer med skrivelser, som konsistoriet ägnar tillbörlig uppmärksamhet och som numera ingår som bilagor i protokollen.

De åtalades åsikter har alltså en ganska framträdande plats i konsistoriets protokoll, men i kämnärsrätten lyser de med sin frånvaro. De svarande uppger kort sin version av den händelse för vilken de står åtalade, men i övrigt kommenterar de inte alls målets behandling.

Denna stora skillnad mellan de två domstolarna har förmodligen flera orsaker. Dels skulle den kunna ses som en naturlig följd av det förhållande som beskrevs ovan, nämligen att konsistoriet ägnar sina mål större energi och därför också ger mer utrymme åt de åtalades åsikter. Det finns dock faktorer som pekar på att kämnärsrättens brist på utrymme eller intresse inte kan vara den enda förklaringen till de åtalades olika behandling. Det är intressant att notera att det i kämnärsrättens protokoll faktiskt finns ett exempel på en person som inkommit med sina synpunkter och att denna person var en student och målsägande. Det motsatta förhållandet, att en lärgosse eller gesäll skulle höja sin röst inför konsistoriet, finns det inga exempel på. Studenter verkar alltså ha uttryckt sina åsikter inför båda domstolarna, medan det är betydligt mer sällsynt att unga arbetare gör det. Detta tyder på att det inte så mycket är domstolarnas praxis som skiljer sig åt som en faktisk skillnad mellan studenters och unga arbetares benägenhet att framföra sina åsikter inför rätten.

Varför arbetare var mindre benägna att kommentera målens utredning än studenter kan ha haft två anledningar. Kanske var

lärlingar och gesäller helt enkelt förhindrade att säga sin mening, medan studenter tilläts denna förmån. Det kan också vara så att arbetarna åtnjöt samma formella rättigheter som studenterna, men att de av andra skäl befann sig i underläge. De hade inte samma retoriska utbildning som studenterna och var förmodligen sällan skrivkunniga. Den själv-säkerhet som präglar en del av studenternas yttranden i målen var sannolikt ett resultat av deras syn på sig själva som bildade och kultiverade. Det stadgas uttryckligen i universitetets konstitutioner att en student skulle tro på sig själv. En liknande befordring av själv-känslan kom nog inte unga arbetare till del. Ställda inför domstolens vakande ögon upplevdes situationen förmodligen mer pressande för lärlingar och gesäller än för studenter.

Straff och deras motivering

De förseelser som begåtts av studenter och unga arbetare i de behandlade målen har varit av likartad natur. Ändå uppvisar de straff som utdöms i konsistoriet och i kämnärsrätten stora olikheter. En anledning till detta är att studenter kunde dömas både efter akademiens konstitutioner och efter allmän lag, medan lärlingar och gesäller bara dömdes efter allmän lag. Detta förhållande kunde ha inneburit – och var enligt vissa också fallet – att studenter drabbades av hårdare bestraffning då de fick stå till svars inför två rättssystem. Vid en genomgång av målen från konsistoriet verkar det dock tveksamt om tillämpningen fick denna effekt. I vissa fall kan man visserligen se att studenter dömts till böter efter paragrafer i den allmänna lagen samtidigt som de enligt akademiens konstitutioner ådömts relegation. Å andra sidan finns det också flera exempel på fall där studenter endast dömts efter 23 kapitlet i konstitutionerna och helt sluppet de

påföljder som stadgades i allmän lag. Konsistoriet är överlag mycket sparsamt i sitt användande av lagboken. Det är också intressant att notera att i de fall där konsistoriet faktiskt hänvisar till paragrafer i lagen, är det, med ett undantag, aldrig till samma paragrafer som kämnärsrätten använder i sina domar, trots att det i huvudsak är samma typ av brott som blivit begångna.

Konsistoriets domar kan, i jämförelse med kämnärsrättens utslag, ge ett intryck av godtycklighet och inkonsekvens. Kämnärsrättens domar har en mer logisk samstämmighet; de bygger på ett antal hänvisningar till Missgerningsbalken och Rättegångsbalken, ofta är det också samma paragrafer som används i de olika domarna. Att konsistoriets domar uppvisar större variationer grundar sig sannolikt på det förhållande som beskrivits ovan, nämligen att de mål som behandlas i konsistoriet får en mer utförlig och individuell bedömning. Rättens ledamöter verkar noga överväga olika alternativ, de försöker ta hänsyn till de åtalades situation, de anpassar domarna efter omständigheterna. Om det i kämnärsrätten är brotten som står i centrum, så är det i konsistoriet de åtalade själva som får uppmärksamhet. Åtskilliga är de fall där straffen lindras på grund av studentens ungdom, på grund av hans förbättringsmöjligheter, på grund av rädsla för att hindra hans karriär och framtida lycka. Liknande hänsynstagande märks inte i kämnärsrätten, där de framtidsutsikter som väntade lärlingar och gesäller förmodligen inte rörde domstolens ledamöter i ryggen. Vid universitetet hade, som tidigare nämnts, studenternas uppförande stor betydelse. Detta framkommer även i domarna, som ofta motiveras med att de åtalades beteende kräver förbättring. Den stora skillnaden mellan konsistoriets och kämnärsrättens domar är följaktligen att de har helt skilda syften. Medan kämnärsrätten

koncentrerar sig på de begångna förseelserna och dömer dessa på ett vanemässigt och sakligt vis, så riktar konsistoriet in sig på de personer som är inblandade i målet och fäller domar som är anpassade efter de åtalades belägenhet. Det huvudsakliga syftet är här inte att straffa utan att förändra, att förbättra. Det väsentliga är att uppmuntra och verka för studenternas sedliga och goda uppförande, och på vilket sätt detta sker är av mindre relevans. Studenter med omtalat dåligt uppförande och tidigare synder i registret är i behov av strängare straff än mer välartade studenter. De förseelser som de åtalade har begått påverkar givetvis också utslagen, men inte i lika hög grad som i kämnärsrätten. Istället väger den åtalades personlighet tungt.

Konsistoriets domar har alltså betydligt fler subjektiva inslag än kämnärsrättens, men det behöver inte betyda att de därför skulle vara sämre underbyggda. Konsistoriets bruk av allmän lag kan synas något godtyckligt, men universitets konstitutioner tillämpas ytterst konsekvent. I samtliga mål från akademien hänvisas till 23 kapitlet i konstitutionerna. Detta förstärker intrycket av universitetet som en sluten rättslig enhet, där de egna stadgarna prioriteras framför den lag som brukas av allmänna domstolar. De straff som universitetsledningen ansåg gynna studenternas uppförande, och i längden hela akademiens bestånd, fanns inte inskrivna i allmän lag. Relegationsstraffet verkar under 1800-talet ha varit den vanligast förekommande påföljden vid studentoroligheter, ett straff som måste ha verkat idealiskt då det skilde oordentliga studenter från akademien och samtidigt statuerade exempel. Att enbart utdöma bötesstraff till studenter skulle inte ha fått samma effekt, då studenten efter bötesbeloppets betalning hade fortsatt sina studier vid universitetet. Böter förekommer förvisso också i konsistoriets domar men då bara som

komplement till relegationsstraffet. Akademiens stadgar har klart företräde i konsistoriet, och att de kunde vara betydelsefulla också för studenter visar ett av målen från kämnärsrätten. En student har blivit överfallen av en lärgosse och begär ersättning enligt 24 kapitlet i konstitutionerna, som stadgar det akademiska privilegiet att erhålla extra kompensation vid oprovocerade angrepp.

Slutligen måste nämnas två uppenbara skillnader mellan konsistoriets och kämnärsrättens utslag. När studenter har ådömts bötesstraff och det råder tvivel om huruvida de kan betala beloppet, åläggs de att inför domstolen bevisa sin fattigdom, själv eller genom ombud. Hur följderna sedan blir förtäljer inte protokollen. Faktum är dock att konsistoriet också här visar en önskan om att ge varje enskilt fall en individuell och rättvis bedömning. I kämnärsrätten är tonen annorlunda. Kan den dömda inte betala böterna gäller fängelse i varierande antal dygn, alternativt kroppsstraff. I konsistoriets domar nämns överhuvudtaget aldrig fängelsestraff eller kroppsstraff.

En annan olikhet mellan domstolarna är att konsistoriet i varje dom uttryckligen meddelar hur den åtalade kan söka befrielse från sitt straff, vilket tydligt pekar på att en sådan befrielse faktiskt ansågs möjlig. I kämnärsrättens protokoll anges inga liknande förmåner.

Slutsatser och sammanfattning

De uppgifter som har framkommit i analysen av målen ger ett komplext och ibland svårtolkat intryck. Ändå går det att urskilja tydliga och återkommande tendenser i konsistoriets och kämnärsrättens hantering av målen, tendenser som drar en klar skiljelinje mellan domstolarna.

Det står klart att det fanns betydande skillnader i den rättsliga behandlingen av studenter och unga arbetare. Skillnaden hade sin

grund i att konsistoriet och kämnärsrätten såg de åtalades förseelser ur olika perspektiv. Medan studenternas brott utreddes och dömdes med uttalad målsättning att förbättra den skyldiges uppförande, dömdes lärlingar och gesäller för att deras förseelser enligt lagen förtjänade ett straff – och ytterligare motivationer ansågs inte nödvändiga. Ur detta perspektiv var studenterna klart privilegierade, då deras förseelser fick en avsevärt mer noggrann och hänsynsfull bedömning. Studenter undkom visserligen sällan någon form av repressalier för sina brott, men straffen var alltid anpassade efter varje enskilt fall. Det finns också exempel som visar att konsistoriet utdömde mildare straff på grund av de åtalades ålder eller karriärmöjligheter. Studenter befann sig också i en mer fördelaktig sits än unga arbetare vid målens utredning, då de ofta inkom med sina egna synpunkter och önskemål. Undersökningen visar att konsistoriet ofta tog de åtalades åsikter i beaktning. Hänsyn togs också till den dömdes svårigheter att betala eventuella böter och till hans önskan att söka befrielse från straffet. Ur alla dessa aspekter är det uppenbart att studenter åtnjöt en privilegierad rättslig behandling.

Den akademiska jurisdiktionen var på 1800-talet en föråldrad tradition, en sista rest från det privilegiesamhälle som var i utdöende. Dess avskaffande utgjorde en brytningspunkt mellan två tidsepoker, den gamla och den nya. Samtidigt som universitetets domsrätt hade spelat ut sin roll i det moderna samhället, var den paradoxalt nog ett tidigt exempel på och en förebild för det samhälle som skulle växa fram under nästa sekel. Konsistoriet var, med sin betoning av den åtalades förbättringsmöjligheter och sin anpassningsbara bedömning av de brott som begåtts, på flera sätt en föregångare för de tankar som långt senare skulle växa sig starka.

Noter

- ¹ Rosén, Jerker, 1968, *Lunds universitets historia, del I, 1668–1709*, s. 104, 122
- ² Modéer, Kjell Å., 1989, *Brott vid Lundagård*, s. 14.
- ³ Modéer, 1989, s. 13.
- ⁴ Rättegångsbalken, 5 Cap. 1 §, Sveriges rikets lag, tryckt 1780.
- ⁵ Blomqvist, Göran, 1992, *Elfenbenstorn eller statskepp?*, s. 20–21
- ⁶ Modéer, 1989, s. 14.
- ⁷ Rosén, 1968, s. 135.
- ⁸ Rosén, 1968, s. 135–139.
- ⁹ Johannesson, Gösta, 1982, *Lunds Universitets Historia, del II*, s. 174–175.
- ¹⁰ Johannesson, 1982, s. 391–392.
- ¹¹ Gierow, Krister, 1971, *Lunds Universitets Historia, del III*, s. 438.
- ¹² Blomqvist, 1992, s. 133.
- ¹³ Johannesson, 1982, s. 37.
- ¹⁴ Gierow, 1971, s. 127–128.
- ¹⁵ de Ridder-Symoens, Hilde, »Management and resources», 1996, *A history of the university in Europe, volume II*, editor Hilde de Ridder-Symoens, s. 179.
- ¹⁶ LUB, Lunds Universitets Arkiv, Kansliet, serie AIII, nummer 3.
- ¹⁷ LUB, Lunds Universitets Arkiv, Kansliet, serie EIIa, nummer 17.
- ¹⁸ LUB, Lunds Universitets Arkiv, Kansliet, serie AIII, nummer 3.
- ¹⁹ LUB, Lunds Universitets Arkiv, Kansliet, serie EIIa, nummer 17.
- ²⁰ LUB, Lunds Universitets Arkiv, Kansliet, serie AIII, nummer 3.
- ²¹ LLA, Lunds kämnärsrätts arkiv, serie AIIa, nummer 122.
- ²² LLA, Lunds kämnärsrätts arkiv, serie AIIa, nummer 122.
- ²³ LLA, Lunds kämnärsrätts arkiv, serie AIIa, nummer 124.
- ²⁴ Se Birgit Pettersson: *Den farliga underklassen, studier av fattigdom och brottslighet i 1800-talets Sverige*.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Lunds universitetsbibliotek (LUB):

Lunds universitets arkiv, Kansliet, serie AIII, nummer 3
Lunds universitets arkiv, Kansliet, serie EIIa, nummer 17

Landsarkivet i Lund (LLA):

Lunds kämnärsrätts arkiv, serie AIIa, nummer 122
Lunds kämnärsrätts arkiv, serie AIIa, nummer 124

Tryckta källor

Sveriges rikets lag, tryckt 1780

Litteratur

Blomqvist, Göran, 1992, *Elfenbenstorn eller stats-skepp? Stat, universitet och akademisk frihet i vardag och vision från Agardh till Schück*, Lund University Press.

Gierow, Krister, 1971, *Lunds universitets historia, del III, 1790–1867*, Gleerups, Lund.

Johannesson, Gösta, 1982, *Lunds universitets historia, del II, 1710–1789*, Lunds universitet och Liber förlag, Lund.

Modéer, Kjell Åke, 1989, *Brott vid Lundagård, Rättsfall från 1800-talets Lund*, Lunds universitet.

Pettersson, Birgit, 1983, »*Den farliga underklassen, studier av fattigdom och brottslighet i 1800-talets Sverige*», Almqvist & Wiksell International, Stockholm.

de Ridder-Symoens, Hilde, »Management and resources», 1996, *A history of the university in Europe, volume II, Universities in early modern Europe (1500–1800)*, editor Hilde de Ridder-Symoens, Cambridge University Press.

Rosén, Jerker, 1968, *Lunds universitets historia, del I, 1668–1709*, Gleerups, Lund.

Familjer och hushåll i 1800-talets Skåne – exempel från Skånes Demografiska Databas

Av Martin Dribe

FD, Ekonomisk-historiska institutionen, Lunds universitet

I denna uppsats ges en översiktlig beskrivning av befolkningsförhållandena i västra Skåne under 1800-talet med hjälp av exempel från Skånes Demografiska Databas – ett samarbetsprojekt mellan forskare vid Ekonomisk-historiska institutionen, Lunds universitet och Landsarkivet i Lund. Genom att länka samman uppgifter från en rad olika källor har en databas skapats som innehåller inte bara demografiska uppgifter på individnivå, utan också information om familjernas jord-innehav, hushållssituation, flyttningar etc. Databasen erbjuder unika möjligheter att studera såväl demografiska förhållanden i stort som hur dessa varierade mellan olika sociala grupper, mellan män och kvinnor eller mellan individer med olika position i hushållet. I uppsatsen diskuteras hushållssystem, giftermål och barnafödande samt flyttningsmönster för fyra av de församlingar som ingår i databasen.

Arbetsmaterial och -metod

I mitten av 1980-talet inleddes ett samarbete mellan forskningsgruppen i befolkningsekonomi vid Ekonomisk-historiska institutionen, Lunds universitet, och Landsarkivet i Lund kring vad som kom att kallas Skånes Demografiska Databas, härafter benämnt SDD.¹ Inledningsvis registrerades födda, döda, vigda samt in- och utflyttade avseende nio landsbygdsförsamlingar i västra Skåne och i Helsingborgs stad. Efterhand har arbetet emellertid kommit att koncentreras kring fyra av dessa församlingar – Hög, Kävlinge, Halmstad och Sireköpinge – och det är också dessa fyra församlingar som föreliggande uppsats kommer att behandla. Hög och Kävlinge är annexförsamlingar och ligger drygt en mil söder om de övriga församlingarna i databasen. De var helt dominerade av skatte- och kronojord, medan Halmstad och Sireköpinge, också de annexförsamlingar, dominerades av frälsejord. De fyra församlingarna hade 1830 tillsammans en befolkning på 2 333 personer, vilken 1860 ökat till 3 383.²

De registrerade uppgifterna över födda, döda och vigda länkades samman med hjälp

av familjerekonstruktionsmetoden till familjer. I korthet går denna metod ut på att man utifrån vissa uppställda regler länkar samman händelser ur de olika kyrkoböckerna. Inom SDD har länkningen skett automatiskt med hjälp av ett datorprogram baserat på standardiserade personnamn. Programmet länkade på så sätt 96 procent av födelserna, 72 procent av giftermålen och 55 procent av dödsfallen.³ Därefter har manuella kontroller och länkningar höjt dessa siffror betydligt, så att 97 procent av födelserna och 88 procent av dödsfallen har länkats till någon familj.⁴ Metoden har använts relativt mycket inom den historisk-demografiska forskningen både i Sverige och internationellt. På många sätt är det svenska källmaterialet överlägset flera andra länders (t.ex. Englands) vilket gör metoden i allra högsta grad användbar för demografiska studier av historiska befolkningsförhållanden i Sverige.⁵

Familjerekonstruktionerna ger flera nya dimensioner jämfört med andra material som beskriver demografiska förhållanden. Till skillnad från Tabellverket ger familjerekonstruktionerna t.ex. möjlighet att studera det

demografiska beteendet inom olika yrkesgrupper. De möjliggör också en analys på mikronivå där effekten av familjekomposition och tidigare demografiska händelser i familjen kan studeras. Eftersom materialet sträcker sig ända tillbaka till andra halvan av 1600-talet är det dessutom möjligt att studera perioden före Tabellverkets början.

Dessa rekonstruerade familjer har även länkats till mantalslängder för hela perioden 1680–1895 samt till husförhörlängder (1829–1867) och flyttningslängder (1865–1895) inom ramen för ett flertal forskningsprojekt. Detta har resulterat i en databas som inte endast innehåller uppgifter om familjernas barnafödande och dödlighet, utan också om flyttningar, jordinnehav, social status, hushållssituation etc. Kombinationen av dessa olika uppgifter på individnivå gör SDD fullständigt unik i Sverige och mycket ovanlig också i ett internationellt perspektiv. Forskningsresultatet till databasen har främst publicerats på engelska för en internationell publik. I föreliggande uppsats presenterar vi också en del av dessa resultat på svenska. Framställningen begränsas till perioden 1829–1867, för vilken uppgifter om migration och hushållets sammansättning har länkats från husförhörlängderna.⁶ Syftet är att översiktligt beskriva de demografiska villkoren för hushåll och familjer i det aktuella området under jordbruksomvandlingsperioden vid mitten av 1800-talet.

Hushåll och familjer

Hushållet utgjorde en av de mest fundamentala ekonomiska enheterna i det förindustriella jordbrukssamhället. En stor del av produktionen i jordbrukssektorn var organiserad utifrån hushållet som den grundläggande enheten, även om det också fanns viktiga undantag, t.ex. produktionen inom gods-systemets ram. Hushållet var likaså betyd-

sefullt som konsumtionsenhet, och det utgjorde – i frånvaro av såväl en utbyggd välfärdsstat som effektiva kapital- och försäkringsmarknader – den viktigaste trygghetsskapande institutionen i samhället. Även om både gods- och socknarna organiserade fattigvård, så var denna ämnad endast för dem som stod utan all annan form av hjälp.⁷ Inom den familjehistoriska forskningen har stor möda ägnats åt att klassificera olika typer av hushållssystem. Olika författare använder ibland skilda klassificeringskriterier, vilket gör att tolkningarna kan skilja sig åt.⁸ Det skulle föra alldeles för långt att här i detalj diskutera skillnaderna; i stället kommer några ord att sägas om vad vi menar med begreppen familj och hushåll.

Med familj menas genomgående kärnfamiljen, d.v.s. man/far, hustru/mor och eventuella barn. Som familj räknas också en ensam förälder med barn liksom man och hustru utan barn, men inte en ensam individ.⁹ Ett hushåll kan innehålla flera familjer, men också ytterligare individer som t.ex. tjänstefolk eller inhysesfolk. Problemet när det gäller svenska förhållanden är att källmaterialet inte erbjuder någon helt entydig definition av ett hushåll, i synnerhet inte en definition som har ett socialt eller ekonomiskt innehåll, d.v.s. som säger något om vilka som ingick i konsumtions- och produktionsenheten.¹⁰ Den exakta definitionen av ett hushåll kommer istället att bero på vad vi studerar. Det är t.ex. inte säkert att ett hushåll i skattehänseende fullständigt överensstämde med huset man bodde i eller med vilka som normalt åt kring samma bord. Då vårt intresse främst är riktat mot hushållet som ekonomisk enhet, d.v.s. som produktions- och konsumtionsenhet, verkar det rimligt att inkludera alla som bidrog till hushållsproduktionen och/eller var beroende av hushållet för sin konsumtion. Utöver huvudfamiljen bör då även tjänstefolk, inhysesfolk och undantagsfolk

ingå i hushållet. En sådan hushållsdefinition överensstämmer inte helt med den definition som verkar ha använts i mantalslängderna, där änkor och änklingar med undantagskontrakt ofta antecknas på egen rad och således utgör ett eget hushåll. Även om vår definition kommer att göra hushållen något större än vad mantalslängderna skulle ha visat, så bör »våra» hushåll bättre spegla de sociala och ekonomiska förhållanden som är relevanta för vårt syfte.

Hushållsinformationen har alltså hämtats från husförhörlängderna. Vanligtvis är det inget problem att identifiera vilket hushåll en person tillhör eftersom de registreras tillsammans i husförhörlängden. Först står hushållsföreståndaren och i förekommande fall hustrun. Därefter kommer deras barn, tjänstefolk, inhyesfolk osv. I vissa fall står ensamma individer eller äldre familjer utan barn klart åtskilda från övriga hushållsmedlemmar, vilket gör det svårt att med säkerhet avgöra om de tillhörde huvudfamiljens hushåll eller inte. I sådana tveksamma fall har dessa enheter antagits utgöra självständiga hushåll.

Den moderna familjehistoriska forskningen kan sägas ha startat på allvar med

Peter Lasletts klassiska bok *The World We Have Lost* från 1965.¹¹ I denna och senare böcker argumenterar Laslett emot den tidigare uppfattningen att hushållen i det förindustriella Västeuropa var stora och tämligen komplicerade till sin uppbyggnad. I stället menar Laslett att hushållen i större delen av Västeuropa oftast innehöll endast en kärnfamilj och därmed var ganska små: mellan fyra och fem personer.¹² Tabell 1 visar den genomsnittliga hushållsstorleken i de fyra församlingarna uppdelad på olika socialgrupper. Tabellen visar inte på några större förändringar över tid under den studerade perioden. Däremot skiljer sig hushållens storlek markant mellan olika socialgrupper. Medan bönder med mer än 1/16 mantal (vilket kan sägas ha utgjort besuttenhetsgränsen under den här studerade perioden¹³) hade hushåll med i genomsnitt mer än åtta personer, innehöll torparnas, småböndernas och de obesuttnas hushåll omkring fem personer. Dessa skillnader mellan de besuttna bönderna och övriga socialgrupper beror främst på ett större antal tjänstefolk i den förra gruppen, vilket i sin tur avspeglar skillnader i tillgång på jord och därmed efterfrågan på arbetskraft. Den alldeles övervägande delen av

Tabell 1. Hushållsstorlek efter socialgrupp i de fyra församlingarna.

Socialgrupp	År		
	1830/39	1840/49	1850/59
SK/KR (> 1/16 mantal)	8,2	8,1	8,7
SK/KR (≤ 1/16 mantal)	4,8	4,9	4,9
FR (> 1/16 mantal)	8,7	8,5	8,8
FR (≤ 1/16 mantal)	5,8	6,3	5,8
Torpare (enl. mantalslängd)	5,2	5,0	4,8
Obesuttna (husmän etc.)	5,4	5,2	5,1
Alla	6,3	6,2	6,0

Källor: Familjerekonstruktioner, mantalslängder, husförhörlängder.

Se Dribe, M., 2000 a. a.a. s. 53.

Anm.: SK = skatte, KR = krono; FR = frälse.

hushållsmedlemmarna utgjordes av huvudfamiljen och tjänstefolket, medan antalet övriga hushållsmedlemmar verkar ha varit begränsat.¹⁴

Så här långt verkar det alltså som att hushållen generellt sett var ganska små och inte innehöll många personer utöver huvudfamiljen och dess tjänstefolk. Det har emellertid påpekats att ett sådant här tvärsnittsperspektiv, där hushållsstrukturen undersöks vid en viss tidpunkt, döljer mycket av den dynamik som fanns vad gäller hushållens funktion.¹⁵ För att fånga denna dynamik måste man istället undersöka utvecklingen i hushållet över hela dess livscykel – från dess bildande vid giftermålet till dess upphörande då föreståndarskapet överlättes till nästa generation. Sett i ett sådant livscykelperspektiv går ett hushåll igenom flera faser, från att tre generationer bor tillsammans till att hushållet endast innehåller en generation. Resultaten från de fyra församlingarna visar också att även om det ur ett tvärsnittsperspektiv verkar som att relativt små kärnfamiljshushåll dominerade, så var det inte alls ovanligt att ett hushåll genomgick faser då mer än två generationer sammanbodde (s.k. stamfamiljshushåll). Likaså var det vanligt att äldre bodde som inhysses eller på undantag i andra hushåll, eftersom äldrevården huvudsakligen var organiserad på detta sätt. Det framstår däremot som betydligt ovanligare att två kärnfamiljer av samma generation bodde tillsammans, även om också detta förekom.¹⁶

Även när det gäller hushållets sammansättning förekom ett tydligt mönster över dess livscykel. Under den inledande fasen när barnen var små hyrde bönderna in tjänstefolk för att täcka arbetskraftsbehovet. När sedan barnen växte upp ersatte de i hög grad tjänstefolket som arbetskraft på gården. För frälsebönderna kan man se ett i det närmaste perfekt cykliskt mönster, där egna barn och inhyrt tjänstefolk på detta sätt er-

satte varandra som huvudsaklig arbetskraft på gården. När det gäller skatte- och kronobönderna var mönstret något annorlunda. I dessa grupper varierade nämligen också jordinnehavet betydligt över hushållets livscykel. Det ökade under de första 20–25 åren efter giftermålet, vilket i sin tur ledde till ett ökat arbetskraftsbehov, och under perioden ökade därför *både* antalet barn och antalet tjänstefolk. Detta gör att den genomsnittliga hushållsstorleken också ökade betydligt mer än för frälsebönderna under den här fasen av livscykeln. Småbönder, torpare och obesuttna uppvisar av naturliga skäl inte alls samma förändringar i hushållets sammansättning över livscykeln, beroende på att dessa hushåll i mycket lägre grad fungerade som produktionsenheter. Istället varierade hushållsstorleken främst med antalet hemmavarande barn.¹⁷

Sammantaget står det alltså klart att även om enklare kärnfamiljshushåll var helt dominerande i det aktuella området, så var det ingalunda ovanligt att hushållen passerade stadier då de utvidgades på olika sätt. I normala fall innebar det att tre generationer, med en kärnfamilj i varje generation, bodde tillsammans under en begränsad tid. Andra typer av storfamiljer, där flera kärnfamiljer i samma generation sammanbodde, var emellertid tämligen ovanliga.

Giftermål och barnafödande

I en berömd artikel från 1965 myntades begreppet »det europeiska giftermålsmönstret» av den brittiske historie-demografen John Hajnal för att beskriva förhållandena i Väst-europa.¹⁸ Detta västeuropeiska giftermålsmönster¹⁹ karaktäriserades av en relativt hög giftermålsålder och en hög andel människor som aldrig gifte sig. Det skilde sig markant från giftermålsmönstren i Östeuropa och Asien, där i stort sett alla gifte sig och dess-

utom gjorde det vid lägre åldrar. Giftermåls-mönstret var också i hög utsträckning kopp-lat till hushållstrukturen som diskuterades ovan. I Västeuropa var det normalt att man bildade ett eget hushåll i samband med giftermålet, vilket innebar att unga var tvungna att vänta med att gifta sig tills dess att de kunde ta över en gård, ett torp, ett gatuhus eller en backstuga. Detta illustreras också genom dominansen av kärnfamiljshushåll i Västeuropa, medan Asien och Östeuropa kännetecknades av mer komplexa hushåll där flera kärnfamiljer bodde tillsammans.²⁰ Det västeuropeiska giftermålsmönstret har i forskningen också setts som ett centralt inslag i det förindustriella befolkningssystemet därför att kravet på hushållsbildning för giftermål fungerade som ett hinder mot en alltför snabb folkökning.²¹

Under 1800-talet passerar Sverige ganska väl in i det västeuropeiska giftermålsmönstret såsom det tecknades av Hajnal. Medelåldern vid första giftermålet i Sverige vid den här tiden låg mellan 25 och 30 år (högre för män än för kvinnor), och andelen som aldrig gifte sig var ca 10 procent (något högre för män än för kvinnor).²² Ett liknande mönster finner vi också i de fyra västskånska församlingarna, där medelåldern vid första giftermålet var drygt 29 år för män och knappt 27 år för kvinnor.²³ Under perioden 1830–1850 var det ca 15 procent av männen och 14 procent av kvinnorna som aldrig hade varit gifta när de var 45–50 år gamla, vilket är det mått som vanligtvis används för den andel som aldrig gifter sig. Denna andel sjönk därefter för männen till nio procent under perioden 1850–1865, medan någon motsvarande minskning inte ägde rum för kvinnorna.²⁴ Giftermålsmönstret i de fyra församlingarna under 1800-talet verkar alltså stämma ganska bra in på beskrivningen av det västeuropeiska giftermålsmönstret. Den sjunkande andelen aldrig gifta män kan möjligen tolkas

Tabell 2. Total fruktsamhet (TFR) och äktenskaplig fruktsamhet (TMFR) i de fyra församlingarna.

	Period	Barn per kvinna
Total fruktsamhet (TFR)	1800–1825	5,5
	1830–1855	5,2
Äktenskaplig fruktsamhet (TMFR20)	1815–1865	7,5

Källa: Se Bengtsson, T., M. Dribe & P. Nystedt, a.a.

som en effekt av att det erbjöds ökade möjligheter att få tillgång till jord eller lönearbete, vilket i sin tur möjliggjorde etablerandet av ett självständigt hushåll. Sjunkande giftermålsåldrar under perioden pekar också i samma riktning.²⁵

I tabell 2 visas två mått över barnafödandet i de fyra församlingarna. Det summerade fruktsamhetstalet (TFR) anger det genomsnittliga antalet födda barn per kvinna, medan det äktenskapliga fruktsamhetstalet (TMFR20) anger genomsnittligt antal födda barn för gifta kvinnor över 20 år.²⁶ I genomsnitt födde alltså en kvinna i de fyra församlingarna lite drygt fem barn, vilket speglar den höga andelen ogifta mödrar snarare än ett lågt antal födda barn. Den äktenskapliga fruktsamheten var nämligen betydligt högre, över sju barn per kvinna. Det innebär att de fyra församlingarna hade en något högre fruktsamhet än riket i sin helhet, där den totala fruktsamheten under samma period låg på omkring 4,5 barn per kvinna.²⁷

Denna fruktsamhetsnivå ligger en bra bit under den maximala för mänskliga befolkningar, ca 12 barn per kvinna.²⁸ Det innebär emellertid inte att vi med säkerhet kan säga att fruktsamheten kontrollerades medvetet genom aktiv barnbegränsning. En betydande del av förklaringen till den relativt låga fertiliteten ligger i den höga andelen aldrig gifta

och de sena giftermålen, vilket också syns tydligt på skillnaden mellan total och äkten-skaplig fruktsamhet. Men också den äkten-skapliga fruktsamheten var betydligt lägre än den maximala. Inom forskningen brukar man skilja mellan två typer av barnbegränsning inom äktenskapet: »stopping», d.v.s. att sluta föda barn efter att ha fött ett visst antal, och »spacing», d.v.s. att förlänga tiden mellan två födslar. När det gäller den första modellen finns inte mycket som tyder på någon utbredd barnbegränsning genom att äldre kvinnor medvetet slutade föda barn. Istället verkar det åldersspecifika fruktsamhetsmönstret under den aktuella perioden stämma ganska bra överens med en situation där kvinnorna födde barn så länge de hade biologiska förutsättningar för det.²⁹ Födelseintervallen var emellertid relativt långa beroende t.ex. på utdragen amning, vilket naturligtvis sänkte fruktsamheten. Huruvida detta bör ses som en medveten strategi från föräldrarnas sida eller som ett resultat av kulturella faktorer utanför de enskilda familjernas påverkan är mera oklart, även om många verkar anse att det senare är mest sannolikt.

Både spädbarns- (0–1 år) och barnadödligheten (1–10 år) var tämligen hög under den här perioden, även om en nedgång inleddes redan under slutet av 1700-talet. Drygt 16 procent av flickorna och nästan 20 procent av pojkarna i Sverige dog år 1830 redan under det första levnadsåret, och sammantaget överlevde endast ca 70 procent av barnen till 15 års ålder.³⁰ Denna höga dödlighet under barndomen förklarar också till stor del varför hushållen var relativt små trots den tämligen höga fruktsamheten. Detta gör också att man kan ifrågasätta om familjerna verkligen hade något intresse av att begränsa familjestorleken i en situation där barnen dessutom spelade en stor roll både som arbetskraft och för att skapa trygghet på ålderdomen eller vid sjukdom.

Flyttningsmönster

Migrationen är förmodligen den demografiska variabel som fått minst uppmärksamhet i forskningen. Detta gäller i synnerhet de mer lokala flyttningarna, medan långväga flyttningar såsom t.ex. Amerikautvandringen rönt betydligt större uppmärksamhet. Det svenska källmaterialet lämpar sig emellertid utmärkt för studier av flyttningsmönster, åtminstone från början av 1800-talet och framåt. Som nämndes inledningsvis har i SDD flyttningssuppgifter länkats till de rekonstruerade familjerna från husförhörs-längder för perioden 1829–1867 samt från flyttningsslängder från 1865–1895. I det följande kommer endast den första av dessa perioder att diskuteras.³¹

En första indikator på rörligheten i det för-industriella samhället kan man få genom att studera var folk i församlingarna var födda, vilket visas i tabell 3. Här framgår tydligt att en stor majoritet (78 procent) av församlings-borna var födda inom en 15 kilometers radie från församlingen, något som också stämmer väl överens med andra liknande undersökningar både för andra delar av Sverige och internationellt.³² Detta ger en första indika-

Tabell 3. Invånarnas födelseort i de fyra församlingarna 1829–1867.

Födelseort	Antal	%
Hemförsamlingen	1 741	30
Annan församling:		
Inom 15 kilometer	2 850	48
Städer i området	93	2
Övriga Sverige	748	13
Utomlands	25	0
Uppgift saknas	441	7
Totalt	5 898	100

Källa: Husförhörslängder, se Dribe, M., 2000b, a.a.

Anm.: Med städer i området avses Malmö, Lund, Eslöv, Landskrona och Helsingborg.

Tabell 4. Utflyttningsdestinationer i de fyra församlingarna 1829–1867.

Destination	Flyttning hemifrån	Familjer	Tjänstefolk
Inom församlingen	41 %	53 %	38 %
Till annan församling:			
Inom 15 kilometer	44 %	29 %	40 %
Städer i området	5 %	3 %	3 %
Övriga landet	10 %	12 %	8 %
Utomlands	0 %	0 %	0 %
Uppgift saknas	0 %	3 %	11 %
Totalt	100 %	100 %	100 %
Antal flyttningar	1 457	1 230	7 546

Källa: Husförhörlängder, se Dribe, M., 2000b, a.a.

Anm.: Flyttning hemifrån avser barn 10–30 år, familjer avser de där familjöverhuvudet var 20–65 år.

tion på att man normalt inte rörde sig över några längre distanser, utan att flyttningsmönstret i huvudsak var lokalt till sin karaktär.

Rörligheten var emellertid ganska omfattande i den meningen att många människor flyttade, om än inte särskilt långt. Migrationstalen (antalet flyttare dividerat med befolkningsstorleken) låg i de fyra församlingarna mellan 50 och 150 promille under den här perioden.³³ För andra delar av landet verkar motsvarande siffror ligga mellan 20 och 300 promille, vilket understryker den stora variationen mellan olika regioner och t.o.m. enskilda församlingar inom en region.³⁴ Större församlingar bör t.ex., allt annat lika, ha upplevt lägre utflyttningsstal, eftersom det var mer sannolikt att människorna stannade inom församlingsgränserna där jämfört med i en till ytan liten församling.

I allmänhet var in- och utflyttningsstalen ungefär lika stora, vilket innebar att nettomigrationen, d.v.s. det antal människor församlingen vann eller förlorade, ofta låg nära noll. Också i »våra» fyra församlingar var flyttningarna innanför församlingsgränsen ungefär av samma omfattning som flyttning-

arna över församlingsgräns. Det går också att skönja en viss ökning av flyttningarna över församlingsgräns över tid, vilket skulle kunna tolkas som en indikation på att flyttningar över längre avstånd blev vanligare med tiden.³⁵ Tabell 4 visar flyttningsavstånden för olika typer av flyttningar. Även här framgår tydligt att den alldeles övervägande delen av flyttningarna var kortväga; ca 80 procent höll sig inom en 15 kilometers radie, medan endast mellan tre och fem procent flyttade in till någon av städerna i området. Denna relativt obetydliga flyttning från landbygden till städerna stämmer också väl med den låga urbaniseringsgraden i Sverige under 1800-talet. År 1800 bodde endast tio procent av den svenska befolkningen i städer, och denna andel ökade knappast alls före 1860. Det kom att dröja ända till 1950-talet innan halva befolkningen bodde i städer.³⁶

När det gällde rörlighet inom olika befolkningsgrupper var tjänstefolket det i särklass mest rörliga. En majoritet av drängar och pigor stannade ett år eller mindre hos samma husbonde, vilket alltså innebar att de flyttade varje år. Även hela familjer flyttade emeller-

tid i relativt hög utsträckning, speciellt under de första 10–15 åren efter giftermålet.³⁷ Tidpunkten då barnen lämnade hemmet bestämdes i hög utsträckning av social tillhörighet. En majoritet av de obesuttnas barn flyttade hemifrån i 16–17 års åldern, medan böndernas barn flyttade hemifrån mera utspritt mellan 15 och 25 år. Det fanns däremot inga större skillnader mellan pojkar och flickor: genomsnittsåldern för pojkar var 16,9 år, medan den var 17,4 år för flickor.³⁸

Detta flyttningsmönster illustrerar ganska väl det tjänstefolkssystem som kännetecknade stora delar av Västeuropa och, som vi tidigare såg, också var intimt förknippat med såväl det rådande hushållssystemet som med giftermålsmönstret. Tjänstefolkssystemet innebar att unga och ogifta personer normalt arbetade som drängar eller pigor i främmande hushåll under tiden mellan flyttningen hemifrån och giftermålet. I stora delar av Västeuropa verkar tjänstefolket ha utgjort en betydande andel av befolkningen, ofta över en tiondel.³⁹ Att tjäna som dräng eller piga kan betraktas som en fas i livet snarare än att tillhöra en speciell socialgrupp. Efter giftermålet lämnade man normalt tjänstefolkgruppen och återtog den sociala status som föräldrarna hade, vilket fick Laslett att lansera begreppet »life-cycle servants» som en beskrivning av denna grupp.⁴⁰

Som redan har nämnts flyttade böndernas barn i allmänhet hemifrån betydligt senare än de obesuttnas. Trots detta passerade emellertid också en majoritet av böndernas barn genom tjänstefolksstadiet och tjänade som dräng eller piga i någon annans hushåll före giftermålet.⁴¹ I en studie om social rörlighet visar t.ex. Christer Lundh att 77 procent av böndernas barn tjänade som dräng eller piga före giftermålet, medan motsvarande siffra för icke-bönder var 90 procent.⁴² Detta visar tydligt att även om det fanns skillnader mellan socialgrupperna så passerade en majoritet

av alla ungdomar genom tjänstefolksstadiet. Däremot skilde sig tiden som tjänstehjon betydligt mer mellan socialgrupperna, eftersom de obesuttnas barn tvingades flytta hemifrån tidigare utan att kunna räkna med att gifta sig mycket tidigare än böndernas barn.

Efterhand blev det emellertid allt svårare för böndernas barn att uppnå sina föräldrars sociala status, vilket gjorde att tjänstehjonsstadiet i allt högre grad blev förknippat med nedåtgående social rörlighet. Tidigare forskning har också betraktat denna ökade nedåtgående sociala rörlighet för böndernas barn som den viktigaste förklaringen till den ökande proletarisering som kännetecknar svensk landsbygd under 1800-talet.⁴³ Det klassiska tjänstefolkssystemet, i vilket ungdomar från alla socialgrupper tillbringande en del av sin ungdom som tjänstefolk i ett främmande hushåll, fick alltså ge vika för ett nytt system byggt på lönearbete.⁴⁴

Demografi och ekonomi

Denna översiktliga beskrivning av befolkningsförhållandena i västra Skåne har förhoppningsvis indikerat de unika möjligheter till ökad kunskap som Skånes Demografiska Databas erbjuder. Det långsiktiga och mödosamma arbetet med att länka samman en mängd information från olika källor har resulterat i en högkvalitativ databas där individer och deras familjer kan följas över tid, i princip från vaggan till graven. Det demografiska materialet erbjuder mycket goda möjligheter till fördjupad analys av människors demografiska beteende i det förindustriella samhället. Sammanlänkningen av det demografiska och kamerala materialet, framför allt mantalslängderna, ger en viktig extra dimension genom att sätta familjernas demografiska beteende i dess rätta ekonomiska sammanhang. De analyser som hittills gjorts har visat på stora skillnader i demogra-

fiskt beteende mellan olika sociala grupper på den skånska landsbygden, och dessa skillnader speglar i sin tur i hög grad olikheter vad gäller hushållens roll som ekonomiska enheter. Databasen bidrar därmed inte bara till en ökad kunskap om den demografiska utvecklingen, utan i minst lika hög grad till att förstå den förindustriella hushållsbaserade ekonomins funktionssätt.

Noter

- ¹ Länsarbetsnämnden i Malmöhus län finansierade en betydande del av registreringsarbetet. Källmaterialet finns beskrivet i Reuterswärd, E. & F. Olsson, »Skånes demografiska databas – en källbeskrivning», *Lund Papers in Economic History*, No. 33, 1993.
- ² För mer ingående beskrivningar av församlingarna, urvalsteknik, m.m. se Bengtsson, T. & C. Lundh, »Evaluation of a Swedish Computer Program for Automatic Family Reconstitution», *Lund Papers in Economic History*, No. 8, 1991; Dribe, M., *Leaving Home in a Peasant Society. Economic Fluctuations, Household Dynamics and Youth Migration in Southern Sweden, 1829–1866*, 2000 a, kap. 2.
- ³ Bengtsson, T. & C. Lundh, 1991, a.a.; Bengtsson, T. & C. Lundh, »Name-Standardization and Automatic Family Reconstitution», *Lund Papers in Economic History*, No. 29, 1993.
- ⁴ Dribe, M., 2000a, a.a. s. 26.
- ⁵ Se t.ex. Bengtsson, T. & C. Lundh, 1991, a.a.; Bengtsson, T. & C. Lundh, 1993, a.a.; Lundh, C. & T. Bengtsson, »Famijerekonstruktion på svenskt kyrkoboksmaterial. Problem och möjligheter», *Meddelanden från Ekonomisk-historiska institutionen, Lunds universitet*, Nr 59, 1989; samt en diskussion av metoden och dess tillämplighet i Dribe, M., 2000 a, a.a. kap. 2.
- ⁶ Se Dribe, M., 2000 a, a.a.
- ⁷ Endast ca två procent av den svenska befolkningen omfattades av fattigvården 1829, och andelen i Skåne var ännu lägre, se Skoglund, A.-M., *Fattigvården på den svenska landsbygden år 1829*, 1992.
- ⁸ Hammel, E. A. & P. Laslett, »Comparing Household Structure Over Time and Between Cultures», *Comparative Studies in Society and History*, vol. 16, 1974; Laslett, P., »Family and Household as a Work Group and Kin Group: Areas of Traditional Europe Compared», i Wall, R., J. Robin & P. Laslett (red.) *Family Forms in Historic Europe*, 1983; Laslett, P. & R. Wall, *Households and Families in Past Time*, 1972; Skinner, G. W., »Family Systems and Demographic Processes», i Kertzer, D. I. & T. Fricke (red.) *Anthropological Demography. Toward a New Synthesis*, 1997.
- ⁹ I den internationella litteraturen kallas dessa enheter ofta *conjugal family units* (Hammel, E. A. & P. Laslett, a.a.) eller helt enkelt *conjugal units* (Skinner, G. W., a.a.).
- ¹⁰ Se t.ex. Gaunt, D., »Preindustrial Economy and Population Structure», *Scandinavian Journal of History*, vol. 2, 1977; Persson, C., *Jorden, bonden och hans familj*, 1992, s. 302–304.
- ¹¹ Laslett, P., *The World We Have Lost*, 1965.
- ¹² Laslett, P., 1965, a.a.; Laslett, P., & R. Wall, a.a.
- ¹³ Sommarin, E., *Det skånska jordbrukets ekonomiska utveckling 1801–1914, del 2–3*, Lund, 1939, s. 23–29.
- ¹⁴ Dribe, M., 2000 a, a.a. s. 54–56.
- ¹⁵ Berkner, L. K., »The Stern Family and the Developmental Cycle of the Peasant Household: An Eighteenth-Century Austrian Example», *American Historical Review*, vol. 77, 1972; se även Lundh, C., »Households and Families in Preindustrial Sweden», *Continuity and Change*, vol. 10., 1995.
- ¹⁶ Dribe, M., 2000a, a.a.; Lundh, C., 1995, a.a. För liknande resonemang i andra delar av Sverige se också Gaunt, D., a.a.; Persson, C., a.a.
- ¹⁷ Se figurer i Dribe, M., 2000 a, a.a. s. 60–78.
- ¹⁸ Hajnal, J., »European Marriage Patterns in Perspective», i Glass, D. V. & D. E. C. Eversley (red.) *Population in History. Essays in Historical Demography*, 1965; se även Lundh, C., »The World of Hajnal Revisited. Marriage Patterns in Sweden 1650–1900», *Lund Papers in Economic History*, No. 60, 1997; Lundh, C., »Marriage and Economic Change in Sweden during the 18th and 19th Century», i Devos, I. & L. Kennedy (red.) *Marriage and Rural Economy. Western Europe since 1400*, 1999 a.
- ¹⁹ Hajnal använde beteckningen europeiska giftermåls-mönstret även om han endast avsåg Västeuropa. I den efterföljande forskningen har emellertid termen det väst-europeiska giftermålsmönstret kommit att dominera.
- ²⁰ Hajnal, J., »Two Kinds of Household Formation System», i Wall, R., J. Robin & P. Laslett (red.) *Family Forms in Historic Europe*, 1983; Alter, G., »New Perspectives on European Marriage in the Nineteenth Century», *Journal of Family History*, vol. 16, 1991.
- ²¹ Redan Malthus i senare utgåvor av sin *Essay on the Principle of Population* (1803) beskrev möjligheten att uppskjutna giftermål kunde fungera som ett hinder mot folkökningen (s.k. *preventive check*), och detta har senare också kunnat bekräftas för England av modern historisk-demografisk forskning, i synnerhet av Wrigley, E. A. & R. S. Schofield, *The Population History of England, 1541–1871. A Reconstruction*, 1981.
- ²² Lundh, C., 1997, a.a.
- ²³ Lundh, C., 1999 a, a.a. tabell 9.1.

- ²⁴ Dribe, M., 2000 a, a.a. s. 68.
- ²⁵ Se Lundh, C., 1999 a, a.a.
- ²⁶ Det äktenskapliga fruktsamhetstalet beräknas ofta endast för kvinnor över 20 år eftersom de som gifter sig tidigare ofta har en mycket hög fertilitet som får alltför stort genomslag då den äktenskapliga fertiliteten beräknas. En mer ingående analys finns i Bengtsson, T., M. Dribe & P. Nystedt, »Fertility and Economic Stress in Southern Sweden 1765–1867», uppsats presenterad vid Social Science History Association, Fort Worth, 1999.
- ²⁷ SCB, *Befolkningsutvecklingen under 250 år. Historisk statistik för Sverige*, 1999, s. 70.
- ²⁸ Hutteriterna, en religiös sekt i Nordamerika, är den befolkning som uppvisar den högsta observerade äktenskapliga fruktsamheten. Om en grupp kvinnor gifter sig vid 15 års ålder och har lika hög fruktsamhet som hutteriterna kommer de i genomsnitt att föda över 12 barn var, se t.ex. Coale, A. J. »The Decline of Fertility in Europe from the French Revolution to World War II», in Behrman, S. J., L. Corsa & R. Freeman (red.) *Fertility and Family Planning: A World View*, 1969, s. 4. Inom forskningen på området har denna nivå därför ansetts vara den maximala för mänskliga befolkningar.
- ²⁹ Bengtsson, T., M. Dribe & P. Nystedt, a.a.
- ³⁰ SCB, 1999, a.a. s. 111, 119, 120.
- ³¹ För en diskussion av källmaterialet och tidigare forskning på migrationsområdet se Dribe, M., 2000 a, a.a.; Dribe, M., »Rural Migration from a Household Perspective: A Micro-level Analysis of Western Scania Sweden during the 19th Century», uppsats presenterad vid Social Science History Association, Pittsburg, 2000b.
- ³² Gaunt, D., a.a.; Hanssen, B., *Österlen. En studie över socialantropologiska sammanhang under 1600- och 1700-talen i sydöstra Skåne*, 1952, s. 75–82; Martinius, S., *Befolkningsrörlighet under industrialismens inledningsskede*, 1967, s. 57; Moch, L. P., *Moving Europeans. Migration in Western Europe since 1650*, 1992 s. 31.
- ³³ Bengtsson, T. & M., Dribe, »Economy and Demography in Western Scania, Sweden, 1650–1900», *EAP Working Papers* No. 10, 1997.
- ³⁴ Dribe, M., 2000 b, a.a.
- ³⁵ Dribe, M., 2000 b, a.a.
- ³⁶ SCB, 1999, a.a. s. 42.
- ³⁷ Dribe, M., 2000 b, a.a.
- ³⁸ Dribe, M., 2000 a, a.a. kap. 6.
- ³⁹ Hajnal, J., 1983, a.a. Se även Laslett, P., *Family Life and Illicit Love in Earlier Generations*, 1977; Kussmaul, A. *Servants in Husbandry in Early Modern England*, 1981; Mitterauer, M., *Ungdomstidens sociala historia (Sozialgeschichte der Jugend)*, 1988. Det svenska tjänstefolkssystemet analyseras t.ex. av Harnesk, B., *Legofolk*, 1990; Lundh, C., »Servant Migration in Sweden in the Early Nineteenth Century», *Journal of Family History*, vol. 24, 1999 b, Lundh, C., »The Social Mobility of Servants in Rural Sweden, 1740–1894», *Continuity and Change*, vol. 14, 1999 c; Utterström, G., *Jordbrukets arbetare*, 1957.
- ⁴⁰ Laslett, P., 1977, a.a. s. 34. Se även Berkner, L. K., a.a.; Hajnal, J., 1983, a.a.; Kussmaul, A., a.a.
- ⁴¹ Se Dribe, M., 2000a, a.a., kap. 6.
- ⁴² Lundh, C. 1999 c a.a.
- ⁴³ Winberg, C., *Folkökning och proletarisering*, 1975.
- ⁴⁴ Se t.ex. Eriksson, I. & J. Rogers, *Rural Labor and Population Change. Social and Demographic Developments in East-central Sweden during the Nineteenth Century*, 1978.

Kyrkoböcker på Internet

I åtskilliga länder finns numera databaser med personuppgifter ur arkiven, de flesta med uppgifter ur mantalslängder och kyrkoböcker. En databas med material från södra Sverige tillkom i samarbete mellan Lunds universitets ekonom-historiker, länsarbetsnämnden och Landsarkivet i Lund och under 1980-talet registrerades födda, vigda, döda och flyttade från ett dussin skånska församlingar i *Skånes Demografiska Databas*. Det gäller församlingarna i staden Helsingborg samt Kävlinge och Hög norr om Lund och sju församlingar norr om Svalöv: Frillestad, Hässlunda, Ekeby, Kågeröd, Stenestad, Halmstad och Sireköpinge. Resultat från den vetenskapliga bearbetningen presenteras av Martin Dribe i detta nummer av Ale. Hela grundmaterialet finns nu på Internet, adress *ddss.nu*.

Under 1997 återupptogs registreringen av födda, vigda och döda. En utvidgad databas, *Demografisk Databas Södra Sverige*, innehåller fler uppgifter än tidigare, t.ex. uppgifter om faddrar ur födelseböckerna. Registreringsreglerna har förfinats och kontrollen är rigorös. Arbetet har koncentrerats till kommuner som ligger ett antal mil från Lund, och det görs i samarbete med arbetsmarknadsmyndigheterna, lokala huvudmän och ideella organisationer i ett stort antal kommuner i Skåne och Blekinge. Verksamhet ser ut att kunna komma igång även i Halland.

Uppgifterna läggs ut på Internet under adress *ddss.nu*. För närvarande finns här material om ett 70-tal församlingar. Många av dessa ligger i kommunerna Hässleholm, Kristianstad, Bromölla, Östra Göinge och Osby i nordöstra Skåne. Vidare ingår församlingar i Ystad, Svedala, Höganäs, Helsingborg, Tomelilla (endast Andarum), Ronneby, Olofström och Karlskrona. Födda i Malmö finns i en separat databas. Databaserna täcker endast en mindre del av det totala kyrkoboksmaterialet, men många forskare kan här dagligen lösa sina problem.

Informationen i databaserna kan användas av både akademiska forskare och av breda grupper av släkt- och hembygdsvetare och skolelever. De föräldrar som funderar på namn till sina små kan här kontrollera förekomst och frekvens av samma namn bakåt i tiden.

På samma hemsida finns ett växande antal andra forskarhjälpmedel och databaser som tillkommit genom föreningar, privatpersoner och/eller i samarbete med landsarkivet. Hit hör register över vigda i Hallands län, Sveriges tryckta skeppslistor och något så unikt som ett öknamnregister för Örkel-ljunga. Personuppgifterna i samtliga databaser härrör i stort sett från perioden före 1900, eftersom möjligheterna att lägga ut nyare uppgifter begränsas av lagstiftningen.

Jan Dahlin, Landsarkivarie

DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING bildades 1866. Föreningen är en samlingspunkt för en historiskt och arkeologiskt intresserad allmänhet.

Föreningen har utgivit Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning (1868–1873), Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening (1874–1880), Skånska samlingar (1894–1897) samt Historisk tidskrift för Skåneland (1901–1921).

1961 började föreningen utge ALE, Historisk tidskrift för Skåneland. Första året utkom ett häfte och 1962–1976 tre häften årligen. Fr.o.m. 1977 utkommer fyra häften årligen. 1990 inträdde landsarkivet i Lund som medutgivare. Tidskriften utges med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR).

I Ale-redaktionen ingår Birgitta Engström och Gert Jeppsson. Brev och manus till redaktionen adresseras till universitetslektor Gert Jeppsson, Vapenkroken 38, 226 47 Lund.

Medlem i föreningen erhåller tidskriften kostnadsfritt.

Årsavgiften för 2001, 150 kronor, kan insättas på postgirokonto nr 24 68 31-2, De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Äldre häften av tidigare utgivna tidskrifter kan beställas hos skattmästaren, 1:e arkivarie Elisabeth Reuterswärd, Landsarkivet, Box 2016, 220 02 Lund.

EFTERTRYCK, helt eller delvis, medges endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

Föreningens styrelse:

Docent Sten Skansjö, Lund, ordf., landsarkivarie Jan Dahlin, Lund, v.ordf., stadsarkivarie Göran Larsson, Lund, sekr., konsult Anders Persson, S. Sandby, v.sekr., 1:e arkivarie Elisabeth Reuterswärd, Lund, skattmästare, samt professor Hans Andersson, Lund, docent Lars Berggren, Lund, f.d. länsantikvarie Carin Bunte, Malmö, docent Siegrun Fernlund, Asmundtorp, fil. dr Thomas Germundsson, Lund, universitetslektor Gert Jeppsson, Lund, docent Hjärdís Kristenson, Lund, professor Lars Larsson, V. Nöbbelev, länsantikvarie Thomas Romberg, Malmö, arkivchef Anders Salomonsson, Lund, länsantikvarie Leif Stenholm, Karlskrona, professor Sven Tägil, Lund, professor Anna Christina Ulfspärre, Lund, antikvarie Pablo Wiking-Faria, Varberg.

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE, HALLAND OCH BLEKINGE
UTGES AV DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA
OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING
OCH LANDSARKIVET I LUND.

Innehåll

CECILIA RIVING Konsistorium och kämnärsrätt
– en jämförande studie av rättstillämpning inom Lunds
universitet och Lunds stad 1838–1842

I

MARTIN DRIBE Familjer och hushåll i 1800-talets Skåne
– exempel från Skånes Demografiska Databas

22

Aktuellt om arkivaliskt

32

Vinjetten på framsidan återger det första tecknet – en f-run – i
runhandskriften av den medeltida Skånelagen, som var gällande i
Skåne, Halland, Blekinge och Bornholm.